

Lamed

*List za radoznaće
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 17

Broj 1

Januar 2024.

Boris Havel

Desetljeća krvavih ratova u Izraelu

Kako se dijelio teritorij i što su razlozi uspona Hamasa

Izraelske su obavještajne službe, postalo je očito 7. listopada, počinile niz ozbiljnih previda. U Hamasovu ubilačkom pohodu napadači su nerijetko točno znali gdje se nalaze nadzorna mjesta i koje položaje treba napadati prve

Sukob Izraela s terorističkom organizacijom Hamas, čije je ime pokrata arapskog naziva "islamski pokret potpora" probudio je, produbio i proširio zanimanje za zbivanja u tom dijelu svijeta kao malo kad u novijoj povijesti. Pokolj 1200 ljudi, žena, djece i dojenčadi koji su u okolini Pojasa Gaze džihadisti Hamasa počinili na subotnje jutro 7. listopada šokirao je najprije Izraelce, pa Židove u svijetu i na koncu svakoga normalnog. Hamasovi su dio žrtava ubili zvijerski, uz najveću moguću razinu okrutnosti, mučenja i ponižavanja;

žene su prije ubijanja silovali pred njihovom djecom, djecu su ubijali pred očima roditelja, ili su čitave obitelji vezali i spalili. Za identifikaciju nekih žrtava angažirani su arheolozi. Iz područja koje su tako poharali oteli su 240 ljudi, od trogodišnje djece do osamdesetogodišnjih staraca, i odvukli ih u svoje podzemne jazbine. Zločine su snimali i uživo prenosili na društvenim mrežama. Dio muslimanskih društava, od Pojasa Gaze i Zapadne obale, preko migrantskih kampova u Grčkoj, do migrantskih predgrađa diljem zapadne Europe, prizor poklanjenih i spaljenih židovskih civila i djece, popratio je erupcijama oduševljenja. Slavilo se uz zastave, pokliče o ubojstvima Židova koja tek slijede, vatromet i slasticice.

Nakon što su se podatci o pokolju pojavili i u hrvatskim glasilima, većina je Hrvata ostala zatečena i zabezecknuta. Hrvatska od osamostaljenja prolazi kroz mnoge vlastite izazove, kušnje i traume, pa znanje o drugim dijelovima svijeta nerijetko nije osobito duboko ni sustavno. Shvaćanje se nekih vanjskopolitičkih tema još uvijek dijelom temelji na narativu iz vremena bivše države. Zbor nesvrstanih u kojem su uz Jugoslaviju rješavanje svjetskih problema zajednički nudile islamskičke i ljevičarske diktature, uglavnom iz grotla još dubljih problema, nudio je i tumačenje arapsko-izraelskog sukoba. Prema njemu su Palestinci na čelu s Jaserom Arafatom bili borci za slobodu, a Izraelci okupatori, kolonizatori i kradljivci tuđe zemlje. Mnogi u Hrvatskoj nisu imali ni potrebu ni priliku raspitivati se o točnosti tako postavljenog okvira promišljanja. A on je u usporedbi s povijesnim činjenicama groteskno iskrivljen.

Tko su Izraelci a tko su Palestinci?

Izraelci su na području današnje Države Izrael imali svoju državu, s Jeruzalemom kao glavnim gradom, prije pune tri tisuće godina. Izraelska je zemlja tijekom povijesti odolijevala napadima susjednih naroda ili carstava, od kojih su neki na neko vrijeme ovladali njezinim dijelovima, da bi s

vremenom iščeznuli s povijesne pozornice. Izrael su osvajali Amalečani, Aramejci, Moapci, Filistejci, Asirci, Babilonci, Perzijanci, Grci, i na koncu Rimljani. Nakon Asirskih osvajanja u 8. stoljeću prije Krista na političkoj je pozornici ostalo još samo područje Judeje i pleme Judino, od čijega imena dolazi i ime Židova. U vrijeme kad je u Judeji živio najpoznatiji Židov u povijesti, Isus iz Nazareta, također iz Judina plemena, njome su vladali Rimljani. Nezadovoljni njihovom upravom Židovi su u dva velika ustanka rimskim legijama nanijeli teške gubitke. Kad je car Hadrijan godine 135. napokon suzbio drugi, Bar Kohbin ustanak, poželio je zauvijek suzbiti i židovski politički identitet. Zbog toga je ime židovske zemlje Judeje ili, kako se još naziva primjerice u Matejevu evanđelju, zemlje Izraelove, promjenio u "Palestina". Ime je uzeo od naziva Filistejaca, neprijateljskog naroda koji je živio u priobalnom području nešto širemu od današnjega Pojasa Gaze, a koji je iz povijesti netragom nestao u 6. stoljeću prije Krista. Jeruzalem je preimenovao u Aelia Capitolina, a Židovima zabranio pristup gradu. Ime se Jeruzalema poslije vratilo, ali se naziv Palestina uvriježio. Odnosio se na šire područje između Sirije na sjeveru, Egipta na jugu, Arabije na istoku i Sredozemnog mora na zapadu. Rabio se slično kao pojam Mediteran, Balkan ili Skandinavija. U Bibliji se ne spominje ni jednom, ni u Starom ni u Novom zavjetu. Ipak, ni nakon što je Hadrijan imenom Palestina istisnuo povijesno ime židovske zemlje, nikad u povijesti nije postojala nikakva država Palestina, nije postojao palestinski narod, vladar, identitet, kultura ili jezik.

Što je, onda, postojalo?

Židovski je narod nakon sloma Bar Kohbina ustanaka raseljen diljem svijeta, ali su neki ostatci ostataka ostali živjeti novoimenovanoj Palestini. Njome su vladali Rimljani, a potom Bizantinci. U vrijeme imperijalističke ekspanzije islama sredinom 7. stoljeća Arapi su zaposjeli područja Perzije, Iraka, Sirije, Palestine i Egipta. Godine 638. muslimani su od kršćana preoteli Jeruzalem. Muslimanski su osvajači tada pola tisućljeća nakon Hadrijanove odredbe, Židovima dopustili ponovno naseljavanje Jeruzalema. I Palestina i Jeruzalem ostali su rubni i nevažni dijelovi islamskoga kalifata, najprije rašidunskoga, pa umajadskoga, pa abasidskoga. Važnost je tih krajeva nakratko povećana u vrijeme križarskih ratova, a potom su opet potonuli u nebitnost. Bliski je istok 1517. zaposjelo Osmansko Carstvo i njime vladalo 400 godina, što ga čini najdugovječnijim kolonijalnim vladarem tih krajeva. U vrijeme Prvoga svjetskog rata, bliskoistočnim su zemljama ovladale Britanija i Francuska. Nove su imperijalne sile potom stvorile države koje nikad u povijesti nisu postojale: Irak, Saudijsku Arabiju (1932), Libanon

(1943), Siriju, Jordan (1946), Oman (1951), Kuvajt (1961), UAE, Bahrein i Katar (1971). Od bliskoistočnih država koje imaju tradiciju državnosti stariju od 20. stoljeća nezavisnost su stekli ili obnovili Egipat (1922), Turska (1923), Iran (1935, prije toga Perzija) i Izrael (1948).

Židovsko doseljavanje u Palestinu: Doba cionizma

Židovsko je masovno naseljavanje Palestine počelo krajem 19. stoljeća. U to je vrijeme u Europi nastao cionistički pokret, a njegov utemeljitelj *Theodor Herzl* vjerovao je – koje li ironije – kako će osnutak židovske države pridonijeti okončanju antisemitizma. Židovi su se u Palestinu doseljavali bježeći od progona, najprije u Rusiji i Istočnoj Europi, a potom i u drugim, poglavito europskim zemljama. Tamo su se priključivali već postojećim židovskim zajednicama, koje uglavnom nisu podržavale cionistički projekt. Bogati europski Židovi zemlju su otkupljivali od turskih i arapskih vlasnika koji nisu živjeli u Palestini. Palestina je bila neplodna i siromašna. Sjeverne krajeve, područje oko Galilejskog jezera, velikim su dijelom pokrivale močvare, središnje neplodno gorje, a južne pustinja. Prema putopisu *Marka Twaina 'Naivčine'* na putovanju objavljenu 1869., dvadesetak godina prije početka masovnoga židovskog useljavanja, svi su ti krajevi bili rijetko naseljeni, poglavito siromašnim Arapima. Uz njih je živjelo nekoliko raštrkanih siromašnih židovskih zajednica od kojih je najveća bila u Jeruzalemu. Zemlja je bila toliko neplodna da na njoj, Twain piše, nisu rasli čak ni kaktusi i masline.

Doseljeni su Židovi brzo stvorili uvjete privlačne za doseljavanje ne samo novih europskih židovskih izbjeglica u potrazi za utočištem pred antisemitskim progonima, nego i Arapa iz okolnih zemalja u potrazi za poslom, pljačkom i boljim životom. Uz iznimku beduinskog razbojničkih napada kojima su svi neoprezni bili izloženi, Židovi i Arapi podjednako, između palestinskih starosjedilaca i novoprdošlica, Židova i Arapa i podjednako, nije bilo sukoba. Palestincima su se nazivali i jedni i drugi, ali ne u etničkom smislu nauštrb arapskoga odnosno židovskog identiteta. Razmjerno skladan suživot prekinuo je početkom 1920-ih radikalni, poluobrazovani klerik *hadži Eminel-Huseini*, kasniji jeruzalemski muftija *Himmlerov* prijatelj i osnivač SS Handžar divizije u Sarajevu 1943. Pod njegovim su vodstvom muslimani u Palestini počeli ubijati Židove, ponukani njegovim vjerskim huškanjem. Tako je 1929. – godinama prije nego što je postojala ikakva okupacija ili židovska država – počinjen pokolj Židova u Hebronu, i to protivnika cionizma. Pokolj su se nastavili 1930-ih i označili početak dominacije radikalnoga arapsko-muslimanskoga viđenje Židova, prema kojemu je prihvatljiv jedino

poražen, ponižen i mrtav Židov. Pred tim je na siljem utihnuo i glas ustrašenih umjerenih palestinskih Arapa.

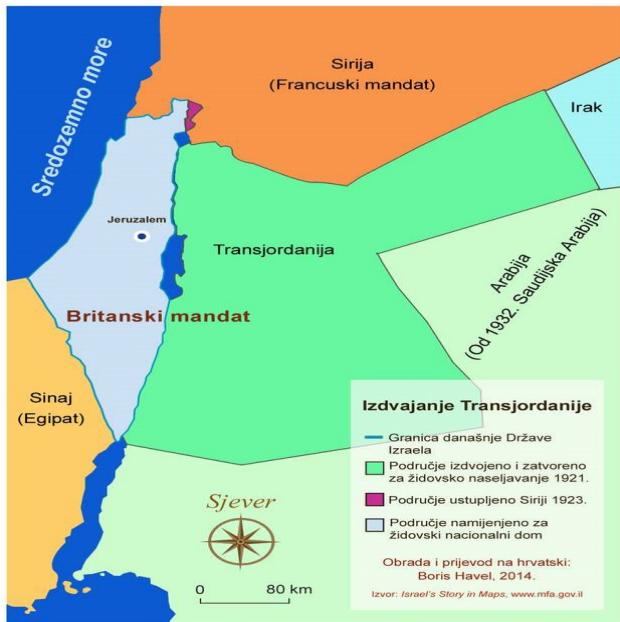

Foto: youval tal

Godine 1928. u Egiptu je osnovano Muslimansko bratstvo. Povod za utemeljenje toga pokreta bilo je Ataturkovo ukidanje kalifata nekoliko godina ranije, kao i sve šire muslimansko prihvaćanje političkih i svjetonazorskih načela koja su kroz obrazovanje i druge vidove utjecaja dolazili sa Zapada. Program Muslimanskog brata temeljio se na odbacivanju zapadnjačkih vrijednosti, povratku na islamske izvore vjere, te protucionizmu. Bio je to marginalan, radikalni, avangardan pokret koji se potom polako i sustavno širio diljem arapskoga svijeta i dalje.

Obnova židovske državnosti

Britanci su 1917. Židovima obećali izgradnju države u Palestini, a ona je izvorno obuhvaćala granice današnje Države Izrael i Hašemitske Kraljevine Jordan. Arapi su prosvjedovali pa je iz toga područja izdvojeno oko tri petine i predviđeno za buduću arapsku državu. Tu prvu podjelu Palestine, kao i sve kasnije podjele, Židovi su prihvatili, a Arapi odbacili.

Godine 1937. povjerenstvo poznato kao Peelovo predložilo je da se i ostatak zemlje predviđene za židovsku državu podijeli, te da se na njezinu zemlju, uz židovsku, stvari još jedna arapska država. Židovi su i tu podjelu prihvatili, a Arapi odbili. Koncem 1947. Opća je skupština UN-a izglasala podjelu Palestine između Arapa i Židova, pri čemu bi Jeruzalem ostao pod međunarodnom upravom. Židovi su tu UN-ovu rezoluciju prihvatili, a Arapi odbacili. Kad je pola godine

kasnije, 14. svibnja 1948. na područjima, predviđenima UN-ovom rezolucijom, proglašena židovska država imenom Izrael, odmah su je sljedeći dan napali Egipat, Jordan, Sirija, Libanon i Irak, uz potporu postrojba islamskih zemalja poput Saudijske Arabije i Sudana, pa čak i nešto bivših pripadnika Handžar divizije. U novoproglashedenoj se Državi Izrael nalazilo oko 600.000 Židova; jedan posto ih je poginuo u Ratu za nezavisnost koji je uslijedio.

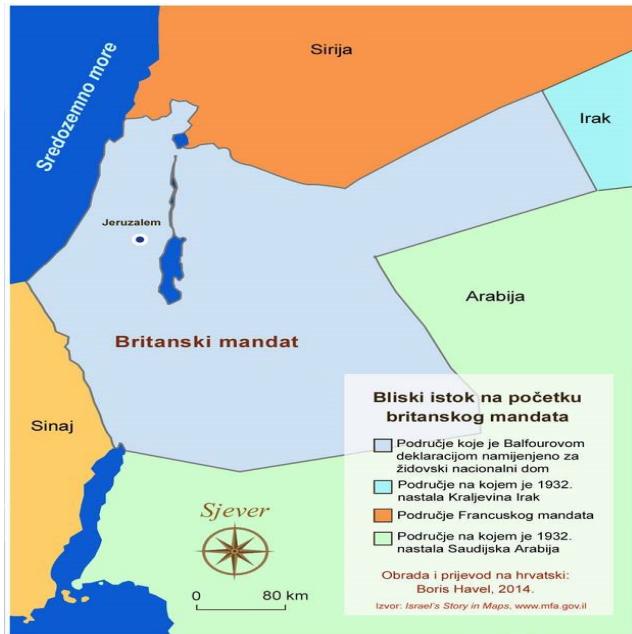

Foto: youval tal

Malo je tko isprva vjerovao da novoproglashedena židovska država može opstati. Oružja za obranu bilo je malo, a glavnina je došla iz Čehoslovačke, preko šibenske luke, jer su se komunistički diktatori tada, nakratko ali ne bez razloga, ponadali da će Izrael biti ispostava komunizma na Bliskom istoku. Rat je završio primirjem 1949. Izrael je uspio proširiti svoje granice do tzv. granica iz 1967. S područja novouspostavljenе židovske države protjerano je, iselilo ili izbjeglo oko 700.000 Arapa. To su palestinski izbjeglice o čijim ćemo patnjama sljedećih desetljeća puno toga saznavati, poglavito u kontekstu protuzraelske promidžbe, i čije ćemo naraštaje do danas uzdržavati svojim porezima. Iste je godine osnovan UNRWA, UN-ovo tijelo za pomoć palestinskim izbjeglicama koje 75 godina nakon rata zapošljava više od 30.000 ljudi i ima godišnji proračun od milijardu i pol eura. Isti je UN kao palestinskog izbjeglicu tada definirao svakog Arapina koji je na područje Palestine doselio samo dvije godine prije proglašenja židovske države! Kao posljedica istoga rata stvorio se još jedan izbjeglički val sličan po brojnosti, o kojemu malo tko išta zna. To su židovski izbjeglice koji su morali pobjeći iz arapskih zemalja i iz Irana, u kojima su živjeli tisuće prije islamskih osvajanja. Beskorisni za

političku promidžbu, sami su se morali prehraniti, obrazovati i integrirati u zemlje u koje su izbjegli, poglavito Izrael. Čak i Izrael sjećanje na njihovo stradavanje obilježava tek od 2014. godine.

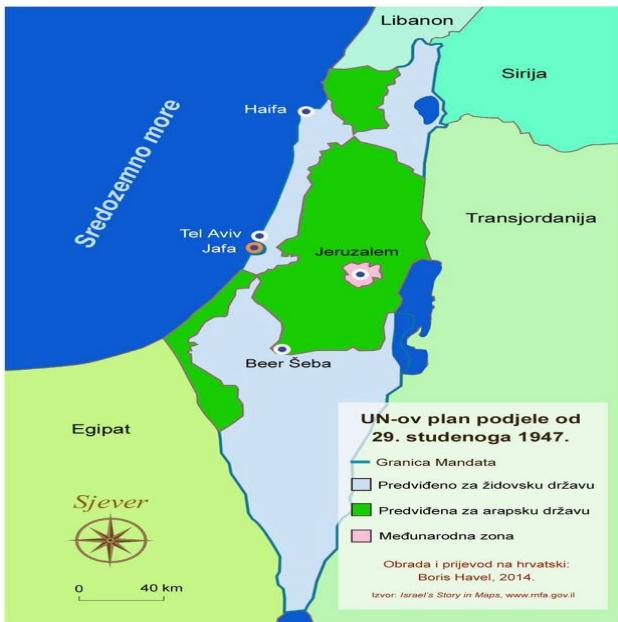

Foto: youval tal

Prilike do 1967.

Čelnici izraelske politike od prvoga su dana postojanja obnovljene židovske države nastojali uspostaviti mir i suradnju s okolnim arapskim islamskim svijetom. No ispružena ruka pomirbe ostajala je visjeti u zraku, neprihvaćena i prezrena. S područja Egipta, koji je okupirao pojas Gaze, te Jordana koji je okupirao Judeju s Jeruzalemom i Samariju (što osim Velike Britanije i Pakistana nitko nije priznao), u izraelske su krajeve počeli prodirati arapski teroristi, fedajini i napadati vojne i civilne ciljeve. S druge je strane Izrael i u međunarodnoj i u domaćoj politici postajao prihvaćen i među velikim dijelom muslimana. Izrael su priznale tada sekularna Turska i Iran. Unutar granica Izraela ostvarena je bliska suradnja s dijelom arapskoga posebice kršćanskog stanovništva, s Beduinima, a poslije 1967. i s Druzima na sjeveru. Godine 1956. Izrael je na nagovor kolonijalnih sila na izdisaju Velike Britanije i Francuske, ali zbog svojih poglavito sigurnosnih interesa, napao Egipt i osvojio Sinajski poluotok. No morao se povući pod pritiskom međunarodne zajednice. UN je na granice Egipta i Izraela poslao mirovne snage.

Kao najveći pobjednik sueske krize profilirao se egipatski predsjednik Gamal Abdel Naser. Glavni cilj njegove unutarnje i vanjske politike bio je uništenje Izraela. Premda je s jugoslavenskim diktatorom Titom i indijskim premijerom Nehruom bio ključan za stvaranje Pokreta nesvrstanih, Naser je od Sovjetskog Saveza primao izdašnu pomoć u naoružanju, vojnoj opremi i obuci. U

protuizraelskoj je politici uspio stvoriti savez s Jordanom i Sirijom. U svibnju 1967. zapovjedio je UN-ovim mirovnim postrojbama da se povuku sa Sinajom, čemu se tadašnji glavni tajnik UN-a U Thant krotko povinovao. Izrael se tako sa svih strana našao okružen dobro naoružanim, brojnim arapskim armijama, čiji su čelnici prijetili da će Židove pobacati u more. Židovskoj je državi, u kojoj je tada živjelo oko 2,8 milijuna stanovnika, zaprijetila najpogubnija opasnost dotadašnje povijesti. Osim arapskih država protiv Izraela je stajao i Sovjetski Savez, sila koja se u to vrijeme smatrala nepobjedivom. Izraelska je vrla u tajnosti pred javnošću hotele prenamjenili u bolnice a gradske parkove u buduća masovna grobišta. U sukobu koji samo što nije izbio Izraelci su strahovali od desetaka pa i stotina tisuća žrtava.

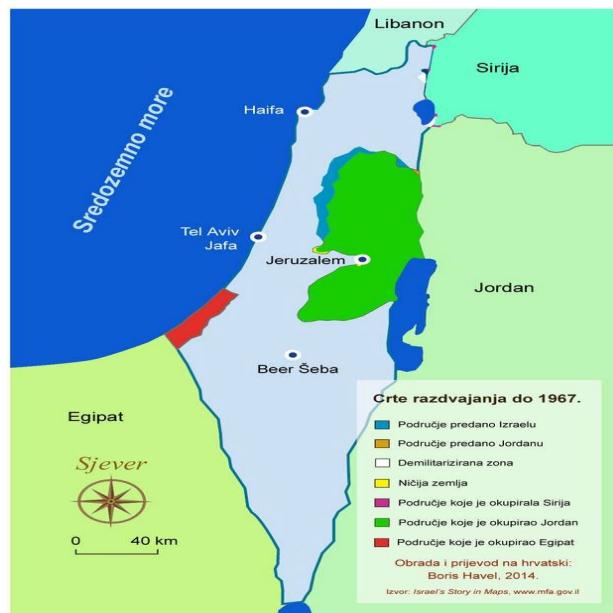

Foto: youval tal

Rat je počeo ujutro 5. lipnja 1967. izraelskim preventivnim zračnim napadom na egipatske vojne zračne baze. Nakon nekoliko sati golema je većina egipatskoga ratnog zrakoplovstva bila uništena, a velika izraelska pobjeda na pomolu. Usprkos gubitku zrakoplovstva, Naser je prema Izraelu poslao tenkove, a Jordan i Siriju nagovorio da napadnu Izrael lažnim objavama da se egipatske postrojbe u pobjedonosnom naletu približavaju Tel Avivu. Izraelska je vojska uništila egipatske oklopne snage na Sinajskom poluotoku, izbila na obalu Sueskog kanala i okupirala pojas Gaze. I Jordan je nakon napada na Izrael pretrpio poraz, a Izraelci su mu preoteli Judeju i Samariju. To su područja koja su 1952. preimenovana u Zapadnu obalu, a danas se još nazivaju i okupiranim područjima. Tada su prvi put nakon dvije tisuće godine Židovi ovladali čitavim Jeruzalemom.

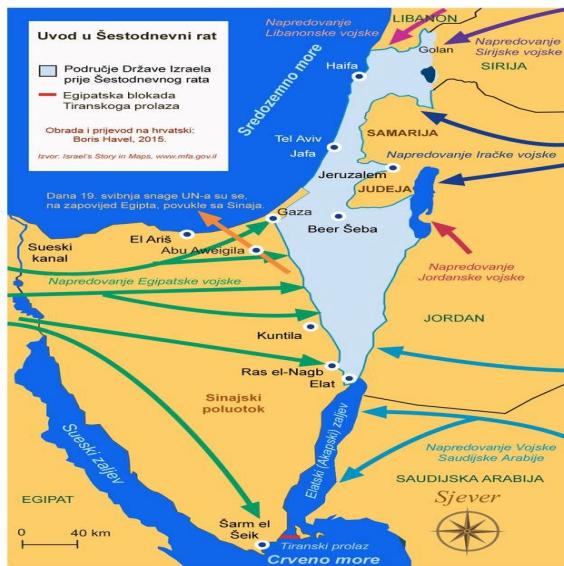

Foto: youval tal

Na sjeveru je pak izraelska vojska, kojom je zapovjedao general *David Elazar* rođen u Sarajevu, od Sirije preotela Golansku visoravan, što je i Siriju prisililo na prekid rata. Za samo šest dana površina kojom je Izrael tako ovladao povećala se tri puta. Ta je pobjeda zabezknula izraelske priatelje i neprijatelje, pa i same Izraelce. Izrael je, riječima jednog povjesničara, stekao "slučajni imperij". Na granicama Izraela prvi je puta od uspostave države zavladao mir. Izraelski se pak politički vrh našao pred novim izazovom: valjalo je osmisliti politiku postupanja prema neočekivano osvojenim područjima te prema arapskoj populaciji Pojasa Gaze i Zapadne obale.

Izraelci su tu dvojbu pokušali riješiti slično kao što će je pokušati riješiti još puno puta poslije: ustupcima. Arapskim su susjedima ponudili povrat novoosvojenih područja u zamjenu na mir. No Arapima nije bilo do mira. U rujnu te godine okupili su se u Khartoumu i usvojili glasovito "Tri ne": ne miru s Izraelom, ne pregovorima s Izraelom i ne priznanju Izraela.

Razdoblje okupacije

Novoosvojena područja pred Izrael su donijela niz neočekivanih izazova, dvojbi i prijetnje. Područja Judeje i Samarije srce su biblijskog Izraela, kao i Istočni Jeruzalem na kojem se nalazi Hramska gora, mjesto na kojem je do 70. poslije Krista stajao Hram, a danas je ondje Zapadni zid ili Zid plača, najsvetiće mjesto židovstva. Na područja Judeje i Samarije počeli su se doseljavati religiozni Židovi, koji su se do tog vremena uglavnom protivili cionizmu zbog povijesnih i teoloških razloga oblikovanih nakon poraza Bar Kohbina ustanka. Laburistička vlada, koja je Izraelom upravljala od osnutka države, nije osobito razumjela što se zbiva, ali je razumjela da je judejsko i samarijsko gorje važno za obranu drugih dijelova države, pa su

prešutno dopustili njihovo naseljavanje. Slično naseljavanje zbilo se i na području Pojasa Gaze, gdje su Židovi osnovali blok naselja po nazivom Guš Katif. Uslijedilo je dvadeset godina "meke" okupacije, arapsko-izraelskog suživota bez nasilja ali i bez miješanja stanovništva. Status je tih područja ostao neodređen, bez jasne izraelske vizije što s njima učiniti. Izrael je pak anektirao Istočni Jeruzalem, te Golansku visoravan na kojoj su živjeli Druzi, etničko-vjerska zajednica koja je prihvatila izraelsku vlast i danas je integrirana u izraelsko društvo.

Godine 1973. Egipat i Sirija su još jednom pokušali invaziju na židovsku državu. Za razliku od ranijih ratova, Izrael je taj napad dočekao potpuno nespreman. U prvim su udarima arapskih armija, svejednako oboruzanih sovjetskim oružjem, izginule stotine izraelskih vojnika, a u jednom je trenutku čak zaprijetio i slom države. Izraelci su znali da bi poraz donio nemilosrdan pokolj židovskog stanovništva. Arapi su, slično kao i Hitler nekoliko desetljeća ranije, taj pokolj najavljujivali, a Židovi su nakon Holokausta naučili takve prijetnje uzimati za ozbiljno. Nakon tri tjedna borbi Izrael se uspio obraniti, krenuti u protuudar te čak zaprijetiti Kairu i Damasku. Taj rat, poznat kao Jomkipurski, bio je i posljednji u kojemu je neka arapska država pokušala osvojiti Izrael. S jedne su strane Arapi shvatili kako je Izrael odveć snažno društvo za uništiti. S druge je pak neprijateljstvo, koje je do tad – s iznimkom onoga što ga je protiv Židova podjarivao hadži Emin el-Huseini – poglavito bilo etničko, nacionalno i teritorijalno, počelo ustupati mjesto religijskome. Kao glavni akteri ugroze Izraela počeli su pojavljivati nedržavni akteri, terorističke skupine, protiv kojih Izrael nije mogao izvojevati konvencionalnu pobjedu na bojišnici, jer bojišnice više nije bilo. Glavne mete terorističkih skupina postali su židovski civili, a glavni zaklon arapski civili. Izraelska politika zapetljala se u konflikt-menadžment, u kojemu su sve veću ulogu stjecale obavještajne zajednice, diplomacija i propaganda.

Prva ozbiljna teroristička skupina koja je zaprijetila Izraelu i Židovima bio je PLO, odnosno Palestinska oslobodilačka organizacija. PLO je nastao početkom 1960-ih, a s njime se počeo razvijati i poseban palestinski nacionalni identitet. Od 1948. međunarodna je javnost sukob shvaćala kao arapsko-izraelski i bila naklonjena Izraelcima kao manjoj i slabijoj strani (površina Izraela petsto je puta manja od površine arapskih zemalja). Nakon 1967. kao manja i slabija strana počinju se shvaćati Palestinci, nova nacija, ad hoc stvorena radi političke diskreditacije Izraela u međunarodnoj javnosti. Na valu nepoznavanja povijesti i ljevičarskih ideologija, osobito protukolonijalizma, dio je zapadnog svijeta počeo pristajati uz nesvrstano i moskovsko shvaćanje Izraela kao nelegitimne, kolonijalne ispostave Zapada.

Tijekom 1970-ih PLO ili bliski pokreti proveli su niz napada na izraelske ciljeve u kojima su stradale stotine ljudi. Među njima su ubojstvo jedanaestero izraelskih športaša tijekom Olimpijskih igara u Münchenu 1972., otmica Air France-ova zrakoplova 1976., te ubojstvo 38 civila među kojima je bilo trinaestero djece, što su ga 1978. počinili palestinski teroristi koji su se u Izrael infiltrirali iz Libanona. Nakon niza palestinskih napada i atentata ne samo na Izraelce nego i na Židove u svijetu, Izraelska je vojska 1982. Pokrenula operaciju "Mir za Galileju" tijekom koje je uspjela uništiti libanonska uporišta PLO-a, ali je stekla novoga neprijatelja, šijitski pokret Hezbollah. Hezbollah se s vremenom prometnuo u najopasnijeg Izraelovoga pograničnog neprijatelja. Njega je nakon Islamske revolucije iz 1979. sve izdašnije financirao sve agresivniji iranski islamski režim.

Mirovni pregovori s PLO-om i jačanje Hamasa

Izraelska nastojanja da sa susjedima postigne mir najprije su urodila plodom u odnosima s Egiptom. Egipatski je predsjednik Anvar Sadat priznao Izrael, a Izrael je Egiptu predao Sinajski poluotok. Zbog toga su priznana 1981. pripadnici Muslimanskog bratstva izveli atentat na Sadata. Osamdesetih se godina diljem islamskog svijeta širila ideja džihadizma, nadahnuta idejama Bratstva. Tijekom sovjetsko-afghanistanskog rata džihadizam je podržavao i SAD. Godine 1987. u Pojasu Gaze osnovan je Hamas kao palestinski ogrank Muslimanskog bratstva. Za razliku od PLO-a koji je borbu protiv Židova i Izraela uvelike temeljio na ideologiji i nacionalizmu (među teroristima PLO-a u to je vrijeme djelovao čak i manji broj arapskih kršćana), Hamas se od početka pozivao samo na načela islama i džihada. U Hamasovoj Povelji iz 1988. između ostalog piše kako Izrael time što je židovski prkosl islamu, te kako se do rješenja palestinskog pitanja ne može doći nikakvim pregovorima nego samo džihadom. U Povelji se navodi i islamski kanonski hadis koji glasi ovako:

Neće nastupiti Sudnji dan sve dok se muslimani ne budu borili protiv Židova. Pa će ih muslimani ubijati, tako da će se Židovi skrivati iza stabala i kamenja. Kamen i stablo će govoriti: "O, muslimane, evo Židova iza mene, dođi i ubij ga!"

U jesen 1993. Izrael je potpisao mirovni sporazum s PLO-om, poznat kao Sporazum iz Oslo. To je potpisivanje nagovijestilo odustajanje PLO-a od terorizma, te početak nenasilnog, rješavanja političkih prava Palestinaca. Među većinom Izraelaca Sporazum je dočekan s oduševljenjem i vjerom u skorij mirni suživot Izraelaca i Palestinaca. Sve se češće počela predlagati i uspostavljati palestinske države. Izraelski premijer Jichak Rabin i vođa PLO-a Jaser Arafat za potpisivanje su

toga sporazuma dobili Nobelove nagrade za mir. Novi, idilični Bliski istok bio je na pomolu, kao i toliko puta prije i kasnije. Kao i toliko puta prije i kasnije uslijedilo je krvavo buđenje iz izraelske uspavanosti u suicidalnoj, pacifističkoj idili. Arafat je u proljeće 1994. mirovni sporazum što ga je potpisao s izraelskim premijerom nazvao Hudejbijskim mirom. Hudejbijski mir je taktički mir koji islamska vojska potpisuje s neprijateljem kako bi on izgubio oprez, te omogućio islamskoj vojsci da ga zaskoči nespremnoga i porazi. Tijekom sljedeće dvije godine, 1993–1995. ubijena je trećina svih židovskih civila koji su stradali u terorističkim napadima od osnutka Države Izrael do kraja 1995. Židovska pak ogorčenost novom sigurnosnom projektom iznjedrila je dva po mnogima najtraumatičnija zločina koje su počinili židovski ekstremisti. U veljači 1994. Baruh Goldstein je u džamiji u Hebronu ubio 29 nenaoružanih muslimana, a u studenome 1995. Židovski je desničar Jigal Amir izvršio atentat na premijera Rabina.

No potpisivanje Sporazuma iz Oslo polučilo je i dva velika pozitivna učinka. Koncem 1993. Vatikan je priznao Izrael, a 1994. isto je učinio Jordan.

Najvažnija stranka PLO-a Fatah sljedećih je godina proširila vlast diljem Judeje i Samarije (Zapadne obale) i pojasa Gaze. No Fatahova je vlast bila krajnje neučinkovita i korjenito korumpirana. Čelnici Fataha postali su multimilijunaši, a bogatstvo Jasera Arafata procjenjivalo se na više od milijarde dolara. Doprinos palestinskoga političkog sustava političkim znanostima sveo se na popularizaciju pojma "kleptokracija". Razočaraní Fatahovom kleptokratskom vladavinom Palestinci su se okretali alternativnoj političkoj opciji, koja je nastupala s pozicijom poštovanja čestitosti, skromnosti, ulaganja u obrazovanje, zdravstvo i – radikalni islam. Bio je to Hamas koji je predanim obrazovnim i humanitarnim radom osvajao srca i umove sve većeg broja mladih Palestinaca, razočaranih idolom svojih očeva Arafatom. Hamas je s jedne strane pomagao potrebitima, a s druge je pojačavao terorističke napade na izraelske ciljeve, nerijetko koristeći se bombašima samoubojicama. Taj novi vid terorizma zapljušnuo je Izrael tijekom Druge intifade (pobune) 2000–2005. tijekom koje je ubijeno više od tisuću Izraelaca, većinom civila, a višestruko veći broj ranjen.

Godine 2000. Izraelci su ponovno pokušali s Palestinima ispregovaratati mir. Premijer Ehud Barak Arafatu je ponudio golemu većinu područja Zapadne obale i Pojasa Gaze. Arafat je sve odbio, te se prometnuo u političara poznata po tome što "nikad nije propustio priliku da propusti priliku". Godine 2004. tadašnji je premijer Arijele Šaron, dotadašnja ikona izraelskih jastrebova i desničara, objavio plan unilateralnog iseljavanja Židova iz njihovih domova iz Pojasa Gaze. Velik dio Izraelaca koji nisu živjeli tu, najavu je dočekao s oduševljenjem vjerujući, po tko zna koji put, da će

ustupak Palestincima i ispružena ruka ovaj put doista otvoriti put miru. U to sam vrijeme živio u Izraelu i na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu studirao, između ostaloga, suvremenih džihadizam i njegovu ukorijenjenost u islamskim kanonskim tekstovima i ranoislamskoj normativnoj povijesti. Neki od mojih profesora s Hebrejskog sveučilišta upozoravali su tada kako će izraelsko povlačenje polući drukčiji rezultat od onoga koji je očekivala naivna, oduševljena, lepršava, sekularna, pacifistička, i o tim temama potpuno neuka izraelska javnost, kao i međunarodna zajednica. No glas se znanstvenika nije čuo izvan predavaonice, dok nije postalo prekasno. Nedugo po povlačenju izraelskih naselja i vojske u Pojasu su Gaze raspisani izbori, a vlast je na platformi džihadizma osvojio Hamas.

Njihova poruka palestinskim biračima bila je, Izrael je podvio rep i povukao se iz Gaze radi našega vojnog djelovanja; ako to vojno djelovanje (terorizam) sada još pojačamo, Izrael će se povući i iz Jeruzalema. Goleme količine novca koje je svijet upumpavao u Gazu s nakanom da se onđe izgradi društvo po uzoru na druga funkcionalna društva, ali i novac koji je dotjecao iz izvora koji su na umu imali širenje džihada, poput Irana i Katara, Hamas je iskoristio za proizvodnju projektila i izgradnju sofisticirane mreže podzemnih prolaza, pogona i skladišta oružja. Kao dio Hamase infrastrukture smrti izgrađene su i bolnice, škole, vrtići i džamije kao skrovišta ispod ili uz koje su zapovjedna mjesta i lansirne rampe za raketne udare na Izrael. Već 2008. Izrael je, nakon što su po židovskim naseljima u okolini Pojasa Gaze dvije godine sustavno ispaljivani ubojiti projektili, pokrenuo prvu vojnu akciju protiv Hamasa. U godinama koje su uslijedile rastao je broj ispaljenih projektila, kao i njihov domet. Dok su 2008. mogli dosegnuti oko dvadesetak kilometara, već 2012. domet im je bio 75 kilometara i mogli su ugroziti najgušće naseljena područja Izraela Guš Dan, te glavni grad Jeruzalem. Dvije godine kasnije Hamas je raspolagao projektilima koji su mogli pogoditi svaki dio Izraela osim krajnjega sjevera Galileje i krajnjega juga. Od predzadnjega većeg sukoba Hamasa i Izraela u svibnju 2021. više nema točke u Izraelu koji je izvan njihova dometa. Kako je Izrael dva i pol puta manji od Hrvatske, polovica devetomilijunske populacije svakodnevno živi pod uzbunama od raketnih udara.

Rakete i projektili se velikim dijelom proizvode u Gazi, uz pomoć nacrta, dijelova i financiranja iz Irana. No finalni su proizvodi nerijetko manjkavi, pa oko četvrtine projektila ispaljenih na Izrael završi unutar Pojasa Gaze. Kako se radi o jednome od najgušće naseljenih područja na svijetu, u eksplozijama koje ti projektili izazovu često ginu civilni, ali se njihovo stradavanje u medijima prislušuje Izraelu. Izrael je pak u međuvremenu razvio jedinstven sustav obrane Željezna kupola, kojim Izraelci projektile, za koje se računalno procijeni

da će završiti u naseljenom području, presreću u zraku.

Kao što je 1990-ih Hamas radikalizmom velik dio palestinskog društva preteo PLO-u, tako su se zadnjih godina pojavile skupine koje su ostavljale dojam da su još radikalnije od Hamasa. Među njima se ističe skupina Islams raketnim napadima isprovocirala sukob s Izraelom. Tijekom toga se sukoba Hamas držao po strani, što je Izrael protumačio kao znak njihova ublažavanja stavova. Djelomice i zbog toga Izrael je Palestincima iz Gaze, kojom svejednako upravlja Hamas, jer se od 2006. nikakvi izbori više nisu održali, izdao više od 20.000 dozvola za rad u Izraelu. Dio ih je radio u poharanim židovskim zajednicama u blizini Pojasa Gaze. Izraelske su obavještajne službe, postalo je očito 7. listopada, u svemu tome počinile niz ozbiljnih previda. U Hamasovu ubilačkom pohodu toga dana napadači su nerijetko točno znali gdje se nalaze nadzorna mjesta, gdje su straže, gdje tko živi i koje položaje treba napadati prve. Dan nakon pokolja 1200 i otmice 240 ljudi, žena i djece, premijer Netanjahu Hamasu je objavio rat, a Izraelska je vojska pokrenula ofenzivu do sad nezabilježenih razmjera, s ciljem uništenja Hamasa i oslobođanja talaca.

U vrijeme pisanja ovoga članka izraelska vojska niže pobjede na terenu, uništava Hamasove baze i eliminira teroriste. Istodobno dolazi do sporadičnih raketnih napada na Izrael iz južnog Libanona kojim vlada šijitski Hezbollah, iz Sirije, a odnedavno i iz Jemena, iz dijelova pod nadzorom šijitske milicije Hutija. Većina napada ima potpis Irana, države koja najizdašnije podupire terorizam protiv Izraela, ali i druge sukobe diljem Bliskog istoka. Na arapsko-islamskom samitu u Saudijskoj Arabiji prije nekoliko dana iranski je predsjednik Ebrahim Raisi ponovno pozvao na uništenje Izraela.

Hamas pak niže pobjede na bojišnici javnog mnjenja diljem Europe i svijeta. Ključna Hamsova ratna taktika, otprije isprobana i usavršena – skrivanje iza palestinskih civila – i ovaj se put pokazuje kao vrlo učinkovita. Na prizor ubijenih palestinskih civila, a osobito djece, svakome se normalnome slama srce. Iz površnih medijskih izvješća često je teško razabrati kako je te žrtve Hamas ciljano i smišljeno izvrgnuo pogibelji, pa mnogi bijes usmjeravaju na Izrael. S tim bijesom raste i antisemitizam, kad god u vidu antisionizma, a kad god otvorene mržnje prema Židovima kakvu do sad nismo vidjeli u poslijeratnoj Europi. Njezin su glavni nositelj, uz islamske skupine, ljevičari i revolucionari vični aktivizmu na društvenim mrežama i pritisku na srednjostrujske zapadnjачke medije. Obistini li se i želja Carle Del Ponte kako bi ICC, djelitelj međunarodne pravde, izraelski politički i vojni vrh trebao optužiti za “krajnje neproporcionalan i neselektivan” odgovor na Hamsove zločine, imidž židovske države mogao bi se ozbiljno narušiti. Osobito među onima koji Carlu Del Ponte poistovjećuju s međunarodnom pravdom.

Boris Havel I 24 sata.hr
poskok.info 21. studenoga 2023.

BORIS HAVEL, PH.D.
ASSOCIATE PROFESSOR
COURT INTERPRETER FOR CROATIAN, ENGLISH,
HEBREW AND SWEDISH

UNIVERSITY OF ZAGREB | FACULTY OF POLITICAL SCIENCE | COMPARATIVE POLITICS DEPARTMENT
BORIS.HAVEL@FPZG.HR | +385 915702322

Basam Tavil

Palestinci Ekstremna podrška terorističkoj grupi Hamas u uništenju Izraela

Istraživanje javnog mnjenja od 14. novembra 2023. pokazuje da 75% Palestincara podržava Hamas i počinjena jeziva ubistva, silovanja i odsecanja glava, za razliku od 13% koji to ne odobravaju. Slika: podržavaoci Hamasa mašu Hamasovim zastavama posle molitvi u petak 10. novembra, u Hebronu.

(Photo by Hazem Bader/AFP via Getty Images)

Jedan od razloga zbog kojih palestinski lideri odbijaju da osude ubijanje Izraelaca koji je Hamas počinio 7. oktobra ove godine jeste što znaju da mnogi Palestinci podržavaju zločine koje je počinila ta palestinska teroristička grupa, kojoj zalede čini Iran.

Za razliku od Bajdenove administracije i mnogih Evropljana, ovi lideri, među kojima je i predsednik Palestinskih vlasti Mahmud Abas, potpuno su svesni široke podrške svog naroda koja se podrazumeva za sve grupe kojima je cilj ubijanje Jevreja i uništenje Izraela. Dalje, palestinski lideri su takođe svesni da se većina Palestincara suprotstavlja fantaziji Zapadnjaka o „rešenju sa dve države“.

U regionu koji je zapaljiv, kao što je slučaj sa Bliskim istokom, ako bi, recimo, Islamska država, ili Al Kaida, ili Islamska republika Iran (koji samo što nije u posedu nuklearnog oružja kojim će zapretiti regionu, Evropi i Sjedinjenim Državama) preuzele palestinsku državu (kao što je Hamas 2007. oduzeo Oblast Gaze od Palestinskih vlasti), te terorističke mašine – a ne, na primer, Finska ili

Danska – bile bi neposredni susedi Izraela. Bez obzira u kojoj ste zemlji sada, ta vaša država ne bi – i ne bi ni trebalo – dozvolila da se tako nešto dogodi.

Istraživanje javnog mnjenja, obavljeno 14. novembra, pokazalo je da 75% Palestinaca podržava ubilački napad Hamasa, uključujući i silovanja i odsecanje glava, za razliku od 13% koji to ne odobravaju.

Anketa koju je sproveo AWRAD (Arab World for Research and Development) uključila je 668 osoba na Zapadnoj Obali i u Gazi.

Prema toj anketi, 59,3% Palestinaca izrazilo je „izrazitu podršku“ akciji Hamasa od 7. oktobra, dok je 15,7% samo „donekle“ podržalo masakr. Manje od 13% Palestinaca protivilo se zločinima.

Iznenađuje da je anketa ustanovila veću podršku Hamasu na Zapadnoj obali, gde je baza Abasovih Palestinskih vlasti, nego u Oblasti Gaze. Tokom poslednje dve godine se na Zapadnoj obali, koju kontrolišu Abasove snage bezbednosti, pojavilo nekoliko terorističkih grupa koje su vezane za Hamas i za palestinski Islamski džihad. Obe ove terorističke grupe su vojni posrednici Irana.

Abas nije učinio apsolutno ništa da bi obuzdao te teroriste, a oni su odgovorni za bezbrojne napade na Izraelce. Nažalost, upravo je ta Zapadna obala mesto na kome Bajdenova administracija i Evropska unija žele da uspostave palestinsku državu. Ako tako veliki broj Palestinaca na Zapadnoj obali podržava ubistva Izraelaca koja je počinio Hamas, sasvim je opravданo pretpostaviti da će novu „palestinsku državu“ kontrolisati Hamas ili neka druga genocidna antisemitska teroristička grupa.

Anketa pokazuje da skoro 80% Palestinaca na Zapadnoj obali „snažno“ ili „donekle“ podržava Hamasovo masakriranje Izraelaca. To znači da velika većina Palestinaca na Zapadnoj obali ima pozitivna osećanja prema Hamasu. Samo oko 10% Palestinaca koji žive na Zapadnoj obali imaju negativna osećanja prema Hamasu.

Još jedan, manje iznenađujući rezultat ove ankete pokazuje da 80% Palestinaca odbacuje rešenje bilo sa „jednom državom“ ili sa „dve države“, i da umesto toga zahtevaju CELOKUPNU teritoriju između reke Jordan i Sredozemnog mora. Ukratko, Izrael ne postoji unutar BILO KAKVIH granica.

Rezultati ovog istraživanje potpuno razbijaju tvrdnje Džoa Bajdene, predsednika Amerike, i Antoni Blinkena, njegovog ministra spoljnjih poslova, da Hamas nije predstavnik većine Palestinaca. Nažalost, rezultati ovog istraživanja pokazuju da Bajdenova administracija bez ikakve sumnje uopšte nije svesna anti-izraelskog osećanja koje preovlađuje kod ubedljive većine Palestinaca. To što većina Palestinaca želi da zameni Izrael terorističkom državom koju podupire Iran, pokazuje da se Bajdenova administracija i većina evropskih vlada do krajnijih granica zaluduju idejom o „rešenju sa dve države“.

Ovo nije prvo istraživanje koje pokazuje da se Palestineci žestoko protive „rešenju sa dve države“, i da podržavaju oružanu borbu protiv Izraela. To nije prva anketa koja pokazuje da većina Palestinaca preferira Hamas i druge terorističke grupe u odnosu na Palestinske vlasti Mahmuda Abasa.

Mesec dana pre Hamasovog masakra, Palestinski centar za istraživanje politike (Palestinian Center for Policy and Survey Research) je objavio rezultate ankete koja je pokazala da se 67% palestinske javnosti protivi ideji „rešenja sa dve države“, za razliku od 32% onih koji tu ideju podržavaju. Ista ta anketa je pokazala da većina od 53% Palestinaca podržava oružanu borbu protiv Izraela. Dvadeset procenata je reklo da podržavaju pregovore sa Izraelom, dok je drugih 24% podržalo „narodni nenasilni otpor“. Dalje, anketa je pokazala da ako bi se izbori za predsednika održali sada, lider Hamas, Ismail Haniye bi dobio 58% glasova, dok bi Abas dobio samo 37%.

Nalazi ovih istraživanja ne bi trebalo da iznenade one koji su pratili palestinske poslove tokom poslednjih decenija. Podrška Hamasu i terorizmu protiv Izraela direktna je posledica decenijama duge kampanje podstrekavanja protiv Izraela od strane palestinskih vođa i frakcija, među kojima spadaju i Palestinske vlasti i Hamas.

Kada Abas svom narodu kaže da Jevreji „svojim prljavim nogama skrnave“ džamiju Al Aksu u Jerusalimu, on ne samo da laže, već podstiče na ubijanje Jevreja. Činjenica je da Abas PLAĆA mesečnu apanažu za ubistva Jevreja ili njihovih porodica, i to je deo politike „Novac za ubistva“, nešto kao zapošljavanje u firmi „Mi ubijamo i za to plaćamo“.

Analiza koju je 2017. godine uradio *Washington Post* otkrila je da je 13.000 osoba plaćeno 160 miliona dolara u vidu „plate zatvorenicima“ (12.307 dolara po osobi), a 183 miliona dolara je dobilo 33.700 porodica u vidu „plate žrtvama“ (5.430 dolara po porodici), sve to za godinu dana. Od ukupne plaćene svote, te novine procenjuju da je 36 miliona dolara plaćeno zatvorenicima koji služe dvadesetogodišnje zatvorske kazne u izraelskim zatvorima. Daljih 10 miliona su dobitile porodice 200 bombaša samoubica.

Treba napomenuti da je Hamas svoju ubilačku misiju nazvao „Operacija poplava Al Akse“, možda u odgovoru na miroljubive i rutinske posete Jevreja jerusalimskom Brdu Hrama, koje su uzajamnim sporazumom dogovorene i odnose se na otvorene prostore izvan džamije. Hamas je tvrdio da je masakr dobio to ime u znak odgovora na navodno „izraelsko skrnavljenje dvorišta blagoslovne džamije Al Aksa“. Naravno da nije bilo nikakvog „skrnavljenja“ od strane Jevreja. Njihov jedini „zločin“ je bila poseta Brdu Hrama, u skladu sa raznim sporazumima.

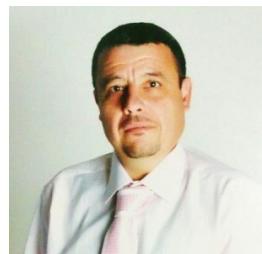
„(Izraelski) neprijatelj je oskrnavio džamiju Al Aksu i usudio se da poseti mesto bogosluženja proroka Muhameda“, rekao je Hamasov arhi-

terista Mohamed Deif, jedan od mozgova masakra od 7. oktobra.

Obraćajući se Palestincima on je još rekao: „Počnite sada svoj marš prema Palestini, i ne dozvolite da vas granice ili prepreke liše časti Džihada (svetog rata) i učešća u oslobođanju džamije Al Aksa.“

Retorika i delovanje Palestinskih vlasti pokazuju da i oni dele odgovornost za ono što je Hamas učinio 7. oktobra. Palestinske vlasti i Hamas su podigli celu jednu generaciju Palestinaca glorificujući terorizam i imperativ ubijanja Jevreja i eliminisanja Izraela. Kako bilo ko racionalan može da razgovara o „rešenju sa dve države“ kada većina Palestinaca veruje da nema ničeg lošeg u tome što se Jevreji spaljuju, odsecaju im se glave i siluju, ili kada se jevrejske bebe peku u pećnicama?

Rezultati istraživanja pokazuju da većina Arapa i muslimana već zna: jedino rešenje koje je većina Palestinaca spremna da prihvati jeste ono koje vodi do ubijanja svih Jevreja i uništenja Izraela. Ostaje da se vidi da li će najnovije ubistvo Jevreja probuditi Bajdenovu administraciju i Evropljane, i da će ih uveriti da postoji ta nezgodna, nepoželjna činjenica.

Bassam Tawil je Arapin, musliman, živi na Bliskom istoku, 20.11.2023.
Preveo Brane Popović

Abdul Hadi Palazzi

Jevrejsko-muslimanski dijalog i pitanje Jerusalima

Najčešći argument protiv muslimanskog priznavanja izraelskog suvereniteta nad Jerusalimom, pošto je al-Kuds, kako Arapi nazivaju Jerusalim – sveto mesto za muslimane, jeste da islam ne može da prihvati vladavinu ne-muslimana, jer bi pristajanje na takvo nešto bilo izdaja islama. Pre nego što izložim svoje mišljenje u vezi sa tim, moramo da razmislimo o razlozima zbog kojih Jerusalim i džamija al-Aksa zauzimaju tako sveto mesto u islamskoj veri. Svetost Jerusalima kao islamskog svetog mesta uglavnom zavisi od *al-Miradža*, Uznošenja proroka Muhameda na nebo koje je započeto sa Stene koja se obično identificuje sa Kamennom Postanjem koji se pominje u jevrejskim izvorima.

Podsetiti se toga znači i priznati da ne postoji stvarna veza izmedju *al-Miradža* i suverenosti nad Jerusalimom pošto, u vreme kada se *al-Miradž* dogodio, taj grad nije bio pod islamskom nego pod vizantijskom administracijom. Šta više, Koran izričito priznaje da Jerusalim za Jevreje ima istu ulogu kao Meka za muslimane. Tu piše:

...Oni neće slediti tvoj smer upućivanja molitve (*kibla*) niti ti treba da slediš njihovo smer upućivanja molitve; niti će oni zaista uzajamno slediti smer upućivanja molitve...

Svi komentatori Korana objašnjavaju da se „tvoja *kibla*“ očigledno odnosi na Kabu u Meku, dok se „njihova *kibla*“ odnosi na Hram u Jerusalimu. Da navedemo samo jednog među najvažnijim komentatorima, u *Komentaru Kadi Bajdavija* čitamo:

„Zaista, u svojim molitvama Jevreji se okreću ka Steni (*sakra*), dok se hrišćani okreću ka istoku...“

Uprkos neprestanim izjavama „islamskih“ fundamentalista, Knjiga islama – kao što smo upravo videli – priznaje Jerusalim kao pravac u kome Jevreji upućuju svoje molitve; neke muslimanske egzegeze takođe navode Knjigu proroka Danijela kao dokaz tome. Posle razmatranja najznačajnijeg citata iz Korana u vezi sa ovim pitanjem, može se zaključiti da muslimanima niko ne osporava potpuni suverenitet nad Mekom, sa islamske tačke gledišta – bez obzira na neosnovane suprotne tvrdnje – nema jakog teološkog razloga da se ista prava osporavaju Jevrejima u vezi sa Jerusalimom.

Koliko se može zaključiti na osnovu pravnih i istorijskih izvora, u islamskoj tradiciji nema osnove prepostavci da Sveti Grad mora obavezno da bude i politička prestonica, e da bi njegova verska uloga bila na pravi način priznata; nasuprot tome,

od početka islamske ere bilo je uobičajeno razdvajanje verskog značaja i političke uloge nekog grada. Meka al-Mukarama je prvo sveto mesto islama, to je mesto prema kome se muslimani celog sveta okreću prilikom molitve i cilj islamskog hodočašća (*hadž*). Medina al-Munavara je drugo islamsko sveto mesto, jer se tu nalazila džamija u kojoj je Prorok Muhamed obično podučavao, kao i njegov grob. Sa verske tačke gledišta, svetost Meke je neuporedivo veća od svetosti Medine. Hodočašće u Meku je jedan od pet stubova islama: prema zapovesti u Koranu svaki musliman je obavezan, ukoliko ima mogućnosti da to učini, da poseti Meku. Sa gledišta islamske pravne nauke (*fik*) poseta al-Kabi u Meki, Masdžid an-Nabi (Prorokovo džamiji) u Medini i Masdžid al-Aksa u Jerusalimu smatra se veoma pohvalnim činom (ako je to učinjeno s namerom bogoštovanja), ali se jedino hodočašće u Meku smatra obavezним. Hodočasnici u Meku, pošto završe svoje hodočašće, obično putuju u Medinu da bi iskombinovali dobro delo hodočašća sa dobrim delom posete Masdžid al-Nabi, ali se islamski pravnici slažu oko činjenice da poseta Medini nije ni uslov, niti deo samog *hadža*; ako hodočasnik napusti Saudijsku Arabiju tako što je obavio *hadž* bez posete Masdžid al-Nabi i bez ulaska u Medinu, njegovo hodočašće je savršeno valjano i potpuno. Moramo se setiti da je dalji dokaz hijerarhijskog reda značaja tri islamska sveta mesta dobro poznati princip *fik-a*: „Molitva u Masdžid al-Haramu vredi deset hiljada molitava izgovorenih na drugom mestu; molitva izgovorena u Masdžid an-Nabi vredi hiljadu molitava izgovorenih na drugom mestu; molitva izgovorena u Masdžid alk-Aksi vredi stotinu molitava izgovorenih na drugom mestu.“ Ovo pokazuje da je, iz perspektive islamske vere, Meka deset puta značajnija od Medine, a Medina deset puta značajnija od Jerusalima.

Ova diskusija o ulozi svetih mesta u islamu bila je neophodna da bi se pokazalo da bi, ukoliko bi islamska doktrina prihvatala princip da verski centar mora takođe da bude i politička prestonica neke islamske vlade, onda bi bilo prirodno smatrati Meku za mesto koje najbolje tome odgovara. Međutim, nasuprot tome, vidimo da je ova ideja o povezivanju svetovne i duhovne uloge nekog grada prilično nedavnog karaktera i da nema osnovu u istoriji islama ili u ponašanju Proroka Muhameda.

Oko pedeset godina (nakon osnivanja dinastije Omajada) Omajadski kalif, Abd al-Malik Ibn Marvan sazidao je Kupolu nad Stenom u Jerusalimu, pa pošto su Meka i Medina bile u rukama protivnika kalifa, Abdulaha ibn Zubaira, on je pokušao da spreči muslimane da odlaze na hodočašće u Meku plašeći se da bi veliki pokret naroda ka Meki mogao da pomogne širenju negativnih osećanja spram njegove vladavine. Iz tog je razloga, bez pomeranja svoje prestonice iz Damaska, on naglašavao značaj Jerusalima, pokušavajući da ubedi muslimane da, usled poteškoća vezanih za

putovanje u Arabiju, poseta Kupoli nad Stenom i Masdžid al-Aksa bi mogla privremeno da bude prihvaćena kao zamena za hodočašće. Bez obzira na njegovu čvrstu nameru da nametne ovakvo gledište, nijedan značajni islamski pravnik nije podržao ideju da bi poseta Jerusalimu mogla da bude prihvaćena kao hodočašće. Islamski pravnici su podržali tradicionalnu doktrinu: poseta Bait al-Makdis, sa namerom molitve, jeste poštovanja vredan čin koji će Bog nagraditi, ali se ne može smatrati zamenom za obavezno hodočašće. Sve dok postoje teškoće u vezi putovanja, muslimani su izuzeti od obaveze hodočašća; kada teškoće budu prevaziđene, obaveza ponovo stupa na snagu.

Kada se radi o reči kao što je *haram*, bilo bi sasvim neodgovarajuće da se njeno značenje odredi utvđenim terminom. Sa tačke gledišta islamskog *fik-a*, samo Meka i njena okolina se legalno smatraju *haram* teritorijom i posebna pravila u vezi *haram-a* se ne odnose ni na jedno drugo mesto na svetu. Naravno, političke vlasti mogu da odrede specijalna pravila *haram-a* za druga mesta, i takođe da koriste termin *haram* u opštem smislu zabrane, ali to je samo privremena i ograničena mera (*kanun*) i nikada ne može da se pretvori u vladajući Sar'a (*hukm*). Tokom prvog veka islamske ere, *kanun harama* se primenjivao na Masdžid an-Nab u Medini, ali ipak područje Medine i njena okolina nikada nisu, po izvorima *fik-a*, smatrani kao *haram* jer je Prorok Muhamed primao i Jevreje, hrišćane pa čak i arapske mnogobošce u Masdžid al-Nabi.

Što se tiče Haram as-Šarifa u Jerusalimu, islamski pravnici se slažu oko činjenice da se tu ime Haram mora razumeti u svojoj opštoj primeni u skladu sa arapskom gramatikom, kao značenje u opštem smislu kao „sveto mesto“, a ne u skladu sa posebnim smislom terminologije Šarija koji se bavi teritorijama kao „mesto pod pravilom *haram-a*“. Kao što je opšte poznato, sadašnja jordanska administracija nad Bait al-Makdis Vakuf ne primenjuje nikakva ograničenja u vezi tog prostora i ne smatra ga ni *haram-om*, niti običnom džamijom. Muslimani skidaju obuću samo pri ulasku u Masdžid al-Aksa i Kupolu nad Stenom, što ne važi za ceo prostor. Jasno je da to znači da islamski stanovnici Jerusalima ne smatraju da su, čim uđu u Haram al-Šarif, ušli u džamiju, jer, da je to slučaj, oni bi se drukčije ponašali.

Ako bi se neko pozvao na Šarija i tvrdio da ceo prostor mora da bude proglašen za *haram* teritoriju, može da dobije odgovor da Omar nije tako razumeo *hukm* Šarija: njegova interpretacija islamskog prava bazirala se na proceni da se ovaj prostor ne smatra *haram-om* i da je Jevrejima dozvoljeno da tu stoje i da se mole. Autoritet nijednog islamskog pravnika ili teologa ne može da se poredi sa autoritetom Omara ibn al-Kataba. Prema konzuzu, među islamskim učenjacima, Abu Bakr i Omar su, posle Proroka Muhameda, najobrazovаниji učenjaci islama, i potonje generacije nikada ne

mogu da se smatraju bolje verski obrazovanim od svojih praotaca.

Prof. Abdul Hadi Palazzi je Imam italijanske islamske zajednice

Izvodi iz eseja JEVREJSKO-MUSLIMANSKI DIJALOG I PITANJE JERUSALIMA u celini objavljenog u WJC Policy Study Number 7

Preveo Bane Popović

Dejan Petrović

Priča o novosadskim Jevrejima Slaviše Grujića i Dejana Petrovića

*NVO TARGETKULT &
AKADEMSKA KNJIGA, 2023.*

Monografija Slaviše Grujića i Dejana Petrovića je dokumentarno svedočanstvo o prisustvu Jevreja u Novom Sadu od XVII veka do savremenog doba. Knjiga predstavlja čitaocu osnove društvenog i kulturnog života jevrejske zajednice u Novom Sadu kao i osnove religijskog života i obreda. Autori kulturom sećanja daju poseban dokumentarni osvrt na Novosadsku raciju (1942) i stradanja Jevreja u Holokaustu.

„Ova knjiga posvećena je svim Jevrejima koji su Novi Sad odabrali za svoj dom.“ (*Priča o novosadskim Jevrejima*, str. 9)

Autor monografije *Priča o novosadskim Jevrejima* je **Slaviša Grujić**. Akademiju za film i TV završio je u Moskvi, odsek kamera i specijalizaciju iz režije. Radio je kao glavni i odgovorni urednik RTV Novi Sad, glavni i odgovorni urednik TV *Apolo*, kao i Savetnik predsednika Skupštine AP Vojvodine. Od 2008. do 2012. bio je direktor funkcije u JP Transnafta. Tokom karijere radio je za veliki broj TV produkcija iz Srbije i sveta (Velika Britanija, Australija, Nemačka, Italija, Francuska...). Na temu medija držao je predavanja u zemlji i u inostranstvu. Učesnik je mnogobrojnih dokumentarno-televizijskih festivala. Dobitnik je nagrade za režiju na Jugoslovenskom festivalu dokumentarnog filma. Za pokrajinskog sekretara za kulturu i javno informisanje izabran je u julu 2012. godine, i na toj funkciji ostao do isteka mandata, jula 2016. Dobitnik je priznanja Instituta za regionalizam iz Salzburga (Austrija) za podršku razvoju regionalizma u Evropi (2017).

Dejan Petrović je angažovan kao fotograf i dizajner monografije. Od 1984. do 1994. je radio u Jevrejskoj opštini u Beogradu na razvoju i implementaciji kulturnih i socijalnih projekata. Od 1999. godine je živeo u Beču i sarađivao sa američkom NVO Centropa, fokusiranoj na dokumentovanju života Jevreja u centralnoj i jugoistočnoj Evropi. Godine 2005. osniva svoju NVO Lajthaus, fokusiranu na intergraciju različitih etničkih grupa. Od 2007. do 2016. radi u ERSTE fondaciji na pitanjima društvene integracije, a od 2016. za OSCE/ODIHR na pitanjima vezanim za antisemitizam. Fotografijom se bavi preko 20 godina, sa akcentom na teme vezane za probleme u društvu, podizanje vidljivosti marginalnih delova društva. Uradio je i dizajnirao veći broj monografija. Izlagao je fotografije u Novom Sadu, Beogradu, Beču, Pragu, Njujorku, Parizu.... Njegovi fotografski projekti rađeni su u saradnji sa partnerima, kao što su austrijsko Ministarstvo spoljnih poslova, ERSTE fondacija, OMV i dr.

 **AKADEMSKA
KNJIGA**
AKADEMSKA KNJIGA
Bulevar Mihajla Pupina 22/II/4
21000 Novi Sad
Serbia
tel./faks: + 381 21 47 24 924
tel.: + 381 21 65 71 610
mob.: + 381 63 521 179
e-mail: office@akademskaknjiga.com
www.akademskaknjiga.com
<https://www.facebook.com/AkademskaKnjiga/>

Ivan Ninić: Moja prva fotografija – srušeni novosadski most snimljen u jesen 1941. nekoliko mesece pre Novosadske racije

Ivan Ninić

Kako sam preživeo raciju u Novom Sadu

Stavljući informaciju o *Priči o novosadskim Jevrejima* Akademake knjige u ovaj broj *Lameda*, nisam odoleo da ne napišem par reči o svom doživljaju racije o kojoj postoji poglavlje u knjizi.

Sećam se 21. januara 1942. vrlo dobro. Bio sam tada u drugom razredu osnovne. Krenuo sam u školu, prečicom, kao i uvek iz ulice Nikola Tesla preko parka, u Šumsku školu. Tako smo je zvali. Međutim, tog dana me je zaustavio vojnik i rekao da idem ulicom u školu. Bilo mi je to čudno, ali sam tako uradio. U školi je bila neka neobična atmosfera. Tiha, svi smo nekako čutali i čekali učiteljicu. Kada je ušla nije sela za svoj sto, već rekla da danas neće biti nastave i da idemo kući.

Kod kuće su bili mama i moj očuh. Pitao sam šta se to dešava, a mama, vidno nervozna, je rekla da čutim i da se igram u svojoj sobi sa drugom iz komšiluka.

Nedugo posle toga, došla su dva vojnika da nas legitimisu. Mama, čije je devojačko ime bilo Irma Rosenzweig, imala je ličnu kartu na ime Maria Zanbauer. Očuh koji je bio Mađar, zvao se Oto Zanbauer. Legitimisali su ih i pitali da li ima još nekog u stanu, na šta je mama rekla, samo sin sa svojim drugom. Pogledao je u sobu u kojoj sam se nalazio i rekao - u redu.

Pisac ovih redova sedi u krilu svoje babe
Porodice Handler i Rozencvajg

Posle nekog vremena smo čuli od komšija da su videli kako odvode naše bliske rođake Handlerove iz Nikole Tesle, kod kojih sam provodio više vremena nego kod kuće. Porodica Žige Handlera, žena Ruža i deca Josi (17), Dodi (16) i Valti (14).

Obuzela nas je neverica i neopisivi očaj.

Zahvaljujući tome što se mama 1939. preudala za mog očuha, ja pišem ove redove.

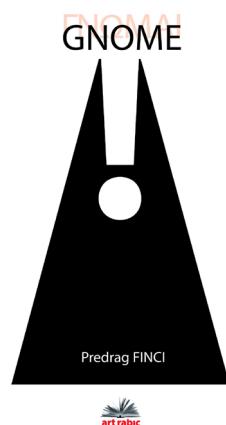
Nova knjiga Predraga Fincija

Izdavačka kuća Art Rabic (Sarajevo) objavila je novu knjigu Predraga Fincija pod naslovom *Gnome*. U starogrčkom jeziku riječ gnoma znači duh, spoznaja, mišljenje, razbor; mudra izreka, pouka; misao u prozi ili stihu. Fincijeva knjiga *Gnome* sklopljena je od niza proznih i poetskih zapisa, aforizama, epitafa i izreka. U njima je riječ o nastajanju, postojanju, ratu, ljubavi, vjeri, stvaranju, mišljenju, odlaženju... Na jednom mjestu Finci zapisuje da je ova njegova knjiga „niz kratkih poruka, u kojima je svoje okupio, svoje rekao i u svijet s dobrim namjerama odasla.“

Knjiga *Gnome* je neka vrsta autorovog sažimanja njegovog osobnog iskustva.

Predrag Finci je član PEN-a BiH. Objavio je *CV, još uvijek nedovršen*.

(Odlomak iz knjige *Gnome*)

Prvo je bilo djetinjstvo, pa prošlo.
Onda bila mladost, pa i ona.
Zrelo doba, i ono.
Napokon došla starost.
Ona, čini mi se, zauvijek.

Jasna Šamić

O pjesmi Predraga Fincija “Pogled kroz prozor”

Pjesma Predraga Fincija “Pogled kroz prozor”, iz nedavno objavljene knjige *Gnome* (Art Rabic, 2023), koja bi se po meni mogla zvati samo „Kuća“, ili čak i „Kuća na osami“, priča svakom od nas, svakom strancu, bivšem ili sadašnjem, bivšem ili budućem izgnaniku i egzilantu, jednu

dugu, nedovršenu priču. Ona i te kako oslikava cijeli jedan grad, strani grad, ali i stranovanje, opisujući tako živopisno, sa naizgled škrtim riječima, život londonske provincije. A to što u njoj, putem te jedine kuće, primjećuje pjesnik, jedino stranac može vidjeti svojim izoštrenim okom, gledajući kroz pomrčinu, gledajući u njen mrak, u njen sumrak i njeno kraktotrajno buđenje. Tu je i te kako prisutna određena otuđenost. Duboka samoća izbija iz nje, pa tako i iz cijelog kvarta, ili predgrađa Londona. Kuća pjeva o svojoj samoći, o samoći onoga koji je gleda i o tišini koja kao da pjeva, reklo bi se čak zvoni iz Kuće. Tišina kao da odzvanja i u nama dok je gledamo skupa sa njenim autorom. U pjesmi je po meni iskazan ne samo cijeli jedan život stanovnika londonskog predgrađa, nego i svakog predgrađa velikih gradova u svijetu. Utisak ne dolazi iz saznanja da je njen autor već odavno u egzilu, nego zbog toga što tu kuću, takvu kakva jeste, ne posmatra samo okom običnog susjeda, nego jednog drukčijeg susjeda, koji će uvijek vidjeti više od onog što lokalni, autohtonii susjed vidi, i na što taj lokalni stanovnik kvarta neće nikad obratiti pažnju. Kuća je oda tuđini i melankoliji. Kuća ukoso od Predraga neodoljivo podsjeća na melankolična platna Edwarda Hoppera koji je takođe tako dobro znao da nariše usamljenost, pustoš okoline kao i onu unatarnju pustahiju. A ko neće primijetiti da iz Kuće, kao i iz pjesnika ne izbija duboka Tuga?

Pogled kroz prozor

Ukoso od mene stanuje kuća

Mirna dostojanstvena
visoka lijepa dotjerana

zatvorena pomalo odbojna
Iz nje izbija tišina

Jednom je iz nje došao plač djeteta
jednom se nakratko oglasila *Aida*
pa odmah prestala

Navečer joj zasvijetle okna
pred spavanje iza zavjese izvire sobe
a onda sve utrne, u noć potone
Ujutro izadu tiho kola
nestanu na vrhu ulice
Onda nikoga

Samo u podne poštar
spusti pred vrata pisma
pozvoni, pa ode bez potpisa

Navečer upale se svjetla
i onda ruka, iedva vidljiva,
pokupi pisma koja su je čekala.

Ranko Pavlović

Pročitao sam, preporučujem i vama

Nije ovo prikaz najnovije knjige Predraga Fincija („Gnome“, „Art Rabic“, Sarajevo 2023). Nije ni tumačenje malo teže uhvatljivog žanra. Ovo je jednostavno poziv mogućem čitaocu da se primakne, jer – čeka ga...

Gozba...

izobiljem misli i treptajima duše. Ovo je, jednostavno, knjiga koja se ne prepričava, s nje se, kao na otmjenom prijemu, s poslužavnika, na vrhu čačkalice istesane od tananog srčanog mišića, uzimaju slasni (slasni i kad su pomalo gorki) zalogaji i zalivaju (ne britanskim) francuskim ili španskim vinima (ako se neko, slučajno, ne odluci za ljutu bosansku šljivovicu koja pali grlo).

Jer, kad „Ukoso od mene stanuje kuća“, kako ne biti zapisivač slike, lirskog trenutka, impulsa; ko zna gdje će ta kuća biti kada je mi više ne budemo posmatrali? I zato: „svaki mi moj tekst postao isto što i postojanje“. Jer, ako ne ostane svjedočanstvo, nestaje zauvijek. A kad nestane kuća koja „stanuje ukoso“ može nestati cijeli svijet.

Nikako ne zaboraviti: „u dva reda mogu biti zapisane komande propisi zabrane, teško neke opće istine, možda tek njihove naznake ili osobne poduke, ali to ne obeshrabruje...“ Jer, „Što sam bio i što jesam mojim tekstrom postaje.“

U pisanju se ne treba plašiti prepreka. „S prvim slovom, u prvom redu začeto/ Ni u zadnjem neće biti okončano“, trajaće, „.... iz sebe sama bivanje isijava“.

U čemu je istina? U nepobitnoj činjenici ili u bezgraničnosti misli? Neka čitalac prosudi: „I um i mašta jednom dokuće:/ stvarnost je jedna a stvarnosti nam mnoge.“

Rat? „U ratu dobiju koji bore se za svoje./ Izgube koji bore se za bolje.“ Uostalom, definicija rata zapravo je smotana u Ratnu sarmu: „U pokrivaču sklupčan/ Strah“. U tome Iskren pisac: „Žrtva je svojeg pisanja,/ a samo ga ono od propasti spašava.“ Boga i vjerovanja što se tiče, teško je izdvojiti gnomu koja bi na neki način bila „representativna“, sveopštija. Ipak, „U vjeri svojoj svoje potvrđuje./ U nespornom sve svoje raspoznaće.“

Mnogih tema se Predrag Finci u ovoj knjizi dotakao. I ne samo dotakao, duboko se udubio u njihovo suštastvo. A nekako naoko nonšalantno, mada, u suštini, vrlo smisleno. Teško bi bilo sve to samo i pobrojati. Uostalom, već je rečeno, ovo nije prikaz, analiza, kompletno kritičko osvjetljavanje. Ovo je samo želja da se skrene pažnja na knjigu i podstakne mogući čitalac da je potraži.

Na kraju nalazimo nekoliko vrlo dobrih, zapravo odličnih pjesama. Ova koju sam izabrao možda i nije ona koja bi se mogla nazvati lučonošom, ali meni je bila zanimljiva po tome što je možda bolja definicija pjesme nego od bezbroj onih iskazanih u teoriji književnosti:

Očaj

Kad dohvati
nigdje pjesme

Samo očaj
a baš to baš otud
pjesma

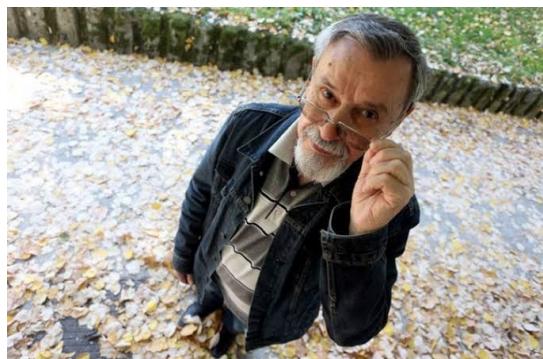
Na početku ovog teksta rečeno je da će to biti poziv na gozbu. Pa kad je tako, pustimo samog autora, Predraga Fincija, da nam indikativnom gnomom „Sloboda“ sam uputi taj poziv: „Dok je gospodara izvan tebe/ još nemaš sasvim sebe“.

Jasna Šamić

Predrag Finci

Ranko Pavlović

Šlomo Avineri
u razgovoru sa Alanom Rajanom

Isaija Jevrejin

Rajan: U svom članku iz zbirke eseja o Isaiji Berlinu *Jedan i mnoštvo*¹, Šlomo Avineri se osvrnuo na činjenicu kako je svakome bilo apsolutno jasno da je Isaija bio Jevrejin – njegova lojalnost Izraelu bila je nepokolebljiva, a od svog porekla ili svojih naklonosti nikada nije pravio nikakvu tajnu – ali da, na neki čudan način, te njegove naklonosti nisu bile naročito jasno ili upadljivo vidljive, kao što bi se možda očekivalo da dođu do izražaja u esejima i knjigama po kojima ga pamtim. Njegova ruska strana dolazi do izražaja, kao i njegov liberalizam, ali ne i neki aspekti njegovog jevrejstva.

Avineri: Mislim da nas u bavljenju tim pitanjem u Isaijinom delu očekuje određeni paradoks. S jedne strane, kao što ste rekli, sasvim je jasno – kao što je Isaija nekoliko puta sam rekao u kratkim autobiografskim beleškama ili napomenama – koliko je dugovao ruskoj inteligenciji, koliko je njegova liberalna misao dugovala britanskoj tradiciji; ali ima vrlo malo toga u čemu je priznavao specifičan dug jevrejskoj tradiciji, bilo biblijskoj, talmudskoj ili modernoj hebrejskoj prosvjetiteljskoj tradiciji. Takođe, kod njega nema mnogo toga što pokazuje taj uticaj. Međutim, kada pogledate neke teme koje je izabrao da razmotri, naročito u svojim esejima iz pedesetih i šezdesetih godina, primetićete da nije slučajno to što se neki od najfascinantnijih eseja bave, neću reći „graničnim“ Jevrejima, zato što nisu svi bili takvi, već ljudima koji su, s jedne strane, bili Jevreji ili jevrejskog porekla – a Isaija je pokušao da analizira u čemu se sastojala ta komponenta njihovog porekla – ali, s druge strane, čiji uticaj nije bio nužno ograničen na jevrejsku zajednicu ili na svet jevrejske književnosti već na svetsku istoriju. Odатле Karl Marks, Bendžamin Dizraeli i Mozes Hes (iako je ovaj poslednji bio mnogo više jevrejski pisac i mnogo poznatiji u jevrejskom kontekstu). A ono što Isaija govori o Marksu i Dizraeliju veoma je indikativno. Mislim da uopšte nije reč o nečemu autobiografskom, zato što su Marks i Dizraeli bili preobraćenici, i nisu ni na koji način bili aktivni u jevrejskim stvarima. Ali u intelektualnom kontekstu iz kojeg je Isaija dolazio i u kojem je radio, bila je prisutna svest o jednoj posebnoj crti, zajedničkoj i Marksu i Dizraeliju. (Veoma je neobično razmatrati Marks-a i Dizraelija u istom eseju: jedan je bio simbol svetske revolucije, a drugi osnivač modernog konzervativizma.) Isaija ukazuje na nešto veoma značajno, što otkriva njegovo razumevanje – ono što bi se u Nemačkoj moglo nazvati *Fingerspitzengefühl* – njegovo neposredno, intuitivno razumevanje, koje nije uvek posredovano

intelektualnom analizom, već vrlo duboko uko-
renjeno, kada govori o sledećem: kada Dizraeli,
Lord Bekonsild, u razvijanju ideje britanskog
konzervativizma, peva slavopojke aristokratiji (a
većina njegovih spisa su hvalospev ideji aristokratije) i kaže kako je cela svetska istorija u stvari
istorija aristokratije, i zatim dodaje, „a Jevreji su
prave aristokrate istorije“, on zapravo kaže da ste
vi Britanci novajlige. Ja sam scion (potomak) *stare*
aristokratije, prave aristokratije. Dok ste se vi još
pentrali po drveću i farbali lica u plavo, moji preci
su već bili proroci i kraljevi.

R.: To je motiv koji se sreće u prilično velikom
broju romana iz XIX veka. Možete ga naći u
Dizraelijevim romanima, ali, u određenoj meri, i
kod Voltera Skota.

A.: Da, i kod Voltera Skota, ali kada je reč o
Volteru Skotu, on je o tome pisao *iznutra*, dok
Dizraeli piše *spolja*: on zapravo uzdiže sebe, na taj
vrlo prepredeni način, time što uzdiže britansku
aristokratiju. To se, kao kontrapunkt, ponavlja i
kod Marks-a, onako kako ga Isaija čita (a mislim da
ga čita ispravno). Kada Marks govori o mukama
proletarijata, kada govori u korist potlačenih, on ne
govori samo o proleterima iz stvarnog života, on
govori u korist prezrene rase koja je bila ugnjetava-
vana generacijama. Prema tome, on se, na neki
način, nije poistovećivao sa pravim proleterima.
(Znam da Marks uglavnom nije voleo prave
proletere. Video je da nisu razumeli *Kapital*.
Mnogi akademici ne razumeju ga ni danas. Prvo
poglavlje *Kapitala* je veoma teško štivo, čak i za
nas.) Kod Marks-a je prisutan idealizovani prole-
tariat, kod Dizraelija idealizovana aristokratija, i
to su bile totalno nerealističke društvene klase, s
kojima su se ta dvojica veoma kontradiktornih ljudi
mogli poistovećivati, zato što su se obojica osećali
otuđenim od buržoaskog sveta na koji su ih njihovi
roditelji – preobraćeni Jevreji – doneli. Da bi se to
shvatilo, treba znati nešto o ulozi Jevreja, o
ambivalentnosti i snazi činjenice da ste Jevrejin, u
nejevrejskom društvu, o tome kako je osećati se
razapetim između ta dva pola. Isaija je to veoma
dobro prikazao, i pored činjenice da se nije zaista
bavio jevrejskim motivima kao takvim.

R.: Šta onda nedostaje? Da li je to radoznalost za
jevrejski misticizam? Da li je oklevao da razmotri
ideju da možda postoji neko specifično jevrejsko
shvatanje slobode, koje se ne bi lako uklopilo u
standardnu liberalnu sliku? Imao je običaj da se
našali na račun Stujarta Hempšira. Osmehnuo bi se
dobronamerno i rekao: „Naravno, uživam da čitam
Stjuarta – Spinoza, Marks, Frojd, tri velika jevrejs-
ka oslobodioca, i Stjuart, njihov smerni, arijevski
tumač.“ Ali njega samog, začudo, nisu privlačila ta
trojica na osnovu znatiželje o dubokim spiritual-
nim oblicima oslobođenja, dok je većina ljudi koji
su pisali o jevrejskim misliocima s kraja XIX veka
sledila upravo taj trag. Da li imate neke ideje o
tome zašto on to tako odlučno *nije* radio?

A.: Nemam. Kao što ni Isaija nije mnogo simpa-
tija imao za Frojda, nemam ih ni ja; prema tome, u
lošoj sam poziciji za analizu njegove reakcije. Ali
mislim da je tu reč o nečemu složenijem. Mislim
da je Isaija – i to ne samo zato što je tridesetih
godina napisao svoju pionirsku knjigu o Marks-u,
koja je bila veliko intelektualno dostignuće – imao,
neću reći afinitet, ali neko razumevanje i empatiju
za Marks-a. Ne za Marks-a kao osobu: izrekao je
neke vrlo ružne stvari o Marks-u kao osobi. Izneo je
i neke vrlo kritičke stavove o Markssovoj filozofiji.
U Isajinoj misli prisutna je direktna linija ne
između Marks-a i Staljina, ali svakako između
Marks-a i Lenjina. Marksizam je vodio ka nekoj
vrsti autoritarnog, ako ne i totalitarnog režima. Ali
kod njega je prisutna empatija za intelektualnu
situaciju u kojoj se Marks zatekao i u kojoj je radio.

Ta velika simpatija koju je imao dolazi do
izražaja u nekim njegovim kraćim tekstovima – o
Haimu Vajcmanu, koga je lično poznavao, o Al-
bertu Ajnštajnu, o Jakobu Hercogu. Za neke ljude,
kao što je Džordž Stajner, svi Jevreji su Mojsiji,
Spinoze, Ajnštajni i Frojdovi. Ali jevrejski lopovi
i prevaranti, jevrejski finansijeri i izrabljivači,
nikada se ne pojavljuju u njihovoj misli ili spisi-
ma; za njih je svako, u svoje vreme, bio neki Frojd
ili Spinoza. Isaija je to video bolje. Nema idealiza-
cije Jevreja kao naroda, nema idealizacije čak ni
onih Jevreja kojima se divio. Ako pažljivo pogle-
date ono što je rekao o Vajcmanu i Ajnštajnu,
primetićete kritička zapažanja, ali i *razumevanje*
za to kako se u toj neobičnoj situaciji, u kojoj, s
jedne strane, imate ugnjetavanje, a s druge težnju
ka izuzetnosti, rađa nešto jedinstveno. U tom smislu,
Isaija je pravi Jevrejin: ne zato što citira jevrejs-
ke pisce – kod njega je u tom pogledu prisutan
deficit, što sam pokušao da objasnim u svom eseju
– već zbog razumevanja stavnih Jevreja, od kojih
su neki bili poznatiji od drugih, koji su radili u
složenom svetu – ne nužno nekom stranom ili ne-
priateljskom svetu – i za to kako su iz te složenosti
uspevali da stvore nešto jedinstveno. Svi znamo za
Isajinu izreku: „Jevreji su kao sav ostali svet, samo
malo više takvi.“ Prema tome, da, malo više takvi,
ali kao sav ostali svet.

R.: Ali, da li *vas* to čudi? U vašem eseju prisutan
je blagi nagoveštaj nečega o čemu sam jednom
pitao Isaiju, naime, da uopšte nije reagovao na
specifično religijsku tradiciju. Jednom sam ga
pitao da li ga je zanimala obnova interesovanja za
jevrejske mistične filozofe? Rekao mi je da za to
prosto operisan od sluha (što sigurno nije važilo za
muziku): bio je to način posmatranja sveta s kojim
jednostavno nije bio na istoj talasnoj dužini; ono
što su ti ljudi pokušavali da kažu nije dopiralo do
njega. Moj um ne može da dopre do toga. Da li
imate osećaj da je to tačan opis?

A.: U velikoj meri. U tom pogledu Isaija je bio
prava prosvetiteljska osoba, ne u volterovskom
smislu, u kojem se prosvetiteljstvo i dalje bori
protiv religije, već u smislu da ste prema religiji

pomalo ravnodušni. U tome ima nečeg dobrog i nečeg lošeg, ali to me zapravo ne dotiče, možete živeti savršeno normalnim i moralnim životom i bez toga. Isaija je u tome bio vrlo dosledan. U tome nema kritike na račun drugih ljudi ili drugih Jevreja, ali zato ima jevrejskih mislilaca koji su srcem i dušom za prosvetiteljstvo, kada je reč o „neznabušcima“ (*gentiles*, ne-jevreji), ali kada je reč o nama, mi moramo zadržati malo Boga, malo božanskog i malo misticizma, zato što je to nešto naše, čega ipak ne bi trebalo da se odrekнемo. Kada su neznabušci religiozni i fanatični, to je vrlo loše; ali mi imamo sekularni oprost od Boga što smo zadržali veru. Isaija nije prihvatao te besmislice. Po njemu, ako ste prosvećena osoba, onda morate biti – kako je rekao – „operisani od sluha“ za religiju; mislim da je to značilo „ravnodušan“: to nije deo mog diskursa, bilo da je reč o katoličkoj, protestantskoj ili jevrejskoj veri; to je passé. To je bio i moj utisak kada je posetio Izrael: bio je, kao što ste rekli, uvek veran svojoj dubokoj ljubavi prema Izraelu, ali ne nužno i prema svemu što se dešavalo u Izraelu, i kao takav ponašao se kao građanin, doduše, kao počasni građanin – što je Isaija bio – koji ima pravo i čak uživa u tome da iznosi kritički stav kao deo svoje građanske odgovornosti. A jedna od stvari koje su mu u Izraelu smetale, bila je kombinacija nacionalizma i religioznosti. Nacionalizam je problematičan kao takav – ekstremni nacionalizam, šovinizam – ali kada dobija legitimitet od religije, postaje eksplizivan. Toga je bio dobro svestan.

R.: To me dovodi do drugog pitanja koje postavlja vaš esej, a koje dobro osvetljava i njegov čudesni esej o Mozesu Hesu. Isaija se veoma zanimalo za nacionalizam, naročito za činjenicu da u XIX veku, u Evropi, posle prosvetiteljstva, osvita univerzalizma, dolazi do razbijanja na konkurentске nacionalne identitete, do uspona ideje da su kulturama potrebne nacije, da bi ih zaštitile. A to nas vraća pravo na njegov ambivalentan odnos prema Izraelu – na činjenicu da mu je bio duboko privržen, ali i na ono što ga je u tome prilično zastrašivalo. Pitam se da li imate jasnu predstavu o tome kakva je bila njegova argumentacija o ljudima kojima su potrebni zaklon za njihov kulturni identitet i mesto na kojem će biti poštovani, a da to ne moraju da traže, što pruža osnovu za nacionalizam, dok se sve ostale stvari, šovinizam, militarizam, izricanje spektakularnih neistina o rasnim i genetskim kvalitetima vlastitog naroda, gura na drugu stranu. Na prvo se može gledati sa simpatijama, dok drugo budi strah, neprijateljstvo i strepnju, iako Džon Grej, na primer, pokušava da Isaiju svrsta u neprijatelje prosvetiteljstva time što sve kulturne partikulariste vidi kao antiprosvetiteljske, iracionalističke branitelje identiteta. Čini mi se da je način na koji je Isaija pokušavao da se izbori s time jedna od onih stvari koje su vas kod njega zanimalo, i to je sigurno ono što je meni oduvek

bilo fascinantno, iako nikada nisam bio apsolutno siguran koja je Isajina tačna pozicija.

A.: Vidite, za Isaiju je ključna osoba na preseku između prosvetiteljstva i nacionalizma bio Herder. S jedne strane, Herder je bio tipična prosvećena osoba, koja je u ime prosvetiteljstva i univerzalizma tvrdila da ljudi, kao i svi narodi ili nacije, imaju pravo da sebe vide u okvirima vlastite kulture, istorije, jezika, religija, ako tako žele, zato što je to ono što bismo danas nazvali samoodređenjem (što, naravno, nije izraz koji je koristio Herder). To je stvar ljudske autonomije, a deo toga je i da se bude pripadnik neke nacije, ako to neko želi. To počinje kao univerzalistički argument, ali mu preti velika opasnost da se pretvorи u nešto drugo. U jednom ranom eseju o nacionalizmu, Isaija, s jedne strane, snažno brani univerzalističku osnovu težnje ka nacionalnoj pripadnosti – biti kod kuće, pripadati vlastitoj kulturi, vlastitom društvu, izabrati grupu čiji pripadnik neko želi da bude; ali, s druge strane, on je svestan da to može lako skliznuti u nešto vrlo ksenofobično, nacionalističko, šovističko i agresivno. I mada Isaija nikada (koliko se sećam) nije pravio tu analogiju, isto bi se moglo reći i za religiju. S jedne strane, religija govori o iskupljenju, spasenju, pruža vam moralni kompas; ali, s druge strane, ona može postati ksenofobična, nacionalistička, šovistička i agresivna. I kao što religija ima to janusovsko lice, ima ga i nacionalizam. Zbog strašnih stvari počinjenih u ime nacionalističkih ideologija, ponekad previdamo njihov emancipatorski element. Upravo zbog tog univerzalističkog uvida, Isaija je bio cionista zato što je verovao da Jevreji, kao i svi ostali, imaju pravo na svoje mesto pod suncem, da sami određuju način na koji će misliti, hodati, pričati i jesti, ako tako žele; i da je emancipacija Jevreja u Evropi, posle Holokausta, bila neuspeh (situacija je danas verovatno malo drugačija, ali to je sigurno bio opravdan zahtev posle Drugog svetskog rata). A za njega su velike tragične figure moderne jevrejske istorije bili upravo nemački Jevreji, koji su se više nego bilo koja druga jevrejska zajednica poistovećivali s nemačkom nacijom, čijim su se delom smatrali. Ali *gentiles* nisu tako mislili: bila je to neuvraćena ljubav, koja se pretvorila u veliku tragediju za mnoge nemačke Jevreje. Isaija je smatrao da ulogu Jevreja u modernom društvu neće odrediti emancipacija, već *samooslobodenje* (nije koristio taj izraz, ali zato jeste jedan protocionistički mislilac). Morate oslobođenje sebe. Oslobođenje koje vam donosi ili dodeljuje drugi, neko ko ima vlast i kaže: „Sada možeš da radiš ovo ili ono“, nije prava sloboda. Isajin nacionalizam, cionizam i liberalizam imaju to kao zajednički element, što nas vraća na taj jedinstveni trenutak prosvetiteljstva – naime, na Herdera.

R.: Još jedno pitanje koje zabrinjava mnoge ljudе jeste ideja o asimilaciji – čak i kada je društvo u koje želite da se asimilujete mnogo otvorenije nego što to često izgleda. Da li imate osećaj da bi

se moglo reći kako bi svet bio mnogo bolji kada ne bi bilo previše asimilacije, kada ne bi bilo te uniformne supe ljudskih kultura, već nečeg osobenog, kaleidoskopskog, interaktivnog?

A.: Upravo tako. Mislim da je to i deo Isaijinog liberalizma. Njegov liberalizam nije ontološki, metafizički liberalizam, koji počinje s kantovskim i rolsovskim (Džon Rols) generalizacijama, već izvire iz raznovrsnosti ljudskog iskustva. Liberalizam je poštovanje drugosti, različitosti; a iz toga izvire i shvatanje da bi svet u kojem se svi ponašaju u skladu sa istim univerzalističkim normama, kao što je izgleda želeo Ruso (ovde možda pogrešno predstavljam Rusoa), bio osiromašen svet, zato što bi bio jednodimenzionalan, bez dubine, bez bilo kakve unutrašnje tenzije. Isaija je verovao da liberalizam nije samo neki dobri univerzalizam, već da počiva na tenzijama, iz kojih izvire ona vrsta slobode koju je cenio. U tom pogledu, oslanja se na Džona Stjuarta Mila i nešto od britanske tradicije liberalizma, koja je neapstraktna, neapriorna, mnogo pragmatičnija, i bavi se stvarnim ljudima i njihovim ponašanjem.

R.: Pola vremena smo proveli slažući se oko toga da Isaija nije rekao dovoljno o tome šta je dobio od svog jevrejstva. Pitam se da li vas mogu vratiti na druge dve komponente onoga što ste rekli o njemu? Počeću desetosekundnom autobiografijom, a onda vam prebaciti pitanje. Mislim da sam prvi put pomislio da bi život mogao biti interesantan kada sam čitao Bertranda Rasela, da bi me onda moj profesor odvratio od toga, uz obrazloženje da čovek koji se četiri puta ženio očigledno nema šta da kaže svetu, i da bi, ako nastavim da čitam takve stvari, isključenje iz škole moglo biti dobra stvar za mene. Onda sam se okrenuo Džonu Stjuartu Milu, a jedan čovek, po imenu Majk Černijavski, čiji je otac bio veliki čelista, i čija je porodica, naravno, bila i ruska i jevrejska, u jednom trenutku mi je rekao: „Da li si možda naišao na...?“ – naravno, pitao me je da li sam čuo za *Čudesnu dekadu*.² O tome nisam mogao imati nikakvu predstavu, imao sam petnaest godina, ili tako nešto, i još mnogo toga je trebalo da se desi da bih shvatio u čemu je stvar. Ali kada sam to počeo da nazirem, imao sam utisak da je jedan od velikih Isajinih doprinosa, kao što je i Dizraeli učinio uslugu tromoj engleskoj aristokratiji – to je usluga koju je i Isaija učinio inače prilično tromim domaćim, engleskim liberalima – bila njegova vizija sveta pod jarmom carizma, pravoslavne crkve, određene vrste praznovernog populizma, u koji su, na pomalo čudan način, upali Hegel, Šeling, Fihte i ostali loše asimilovani nemački filozofi, što je onda dovelo do naglog buđenja strasti za pri-druživanjem modernom, liberalnom, zapadnom svetu slobodne misli i slobodnog delovanja. I uvek me je zapanjivalo da smo mi bili ti koji bi govorili: „O da, još malo i otkriće Džona Stjuarta Mila, ikonu viktorijanskog liberalizma, vrlo dobro“, dok smo se u vlastitoj politici vukli po inerciji i previše

toga uzimali zdravo za gotovo. Ono što je *Čudesna dekada* uradila, bilo je to što je rekla: evo ljudi koji su se oslobodili na način koji vi usporeni, ljubazni, samozadovoljni Englezi, u stvari, ne možete da dokučite. To je bilo nešto romantično, divlje i mnogo alarmantnije; pitanje da li bi to trebalo uraditi kroz umetnost, politiku ili istraživanje ličnih odnosa, za nas je bilo duboko misteriozno (velike teme u stilu Toma Stoparda); bio je to uto-pijski pokušaj, otvoren za rizike i ostalo te vrste. Uvek sam mislio da je to bio fantastičan dar za Isajiju usvojenu zemlju. Ipak, ako bih se upitao: „Ali, zašto je to važno?“ i rekao da je Isaija ostao jedna od izgubljenih prilika za liberalnu, netotalitarnu Rusiju, koja se iscrpela posle 1917, nikada ne bih znao da kažem da li je njegov fokus bio na neobično snažnom kontrastu između represivne pozadine, na kojoj su se pojavili Bjelinski, Hercen i Turganjev, i živopisnosti njihove reakcije na nju, ili je možda htio da napravi više filozofsku poentu o tome kako su ovi mogli da razviju liberalizam koji bi bio kulturno bogatiji, dublji i življi čak i od Milovog.

A.: Ne znam tačno, ali mislim da ste ukazali na nešto veoma važno za Isajin mentalni sklop. Isaija je bio istoričar ideja: nije bio istoričar društva, ali je uvek bio svestan društvenog konteksta ideja, a Rusija i Britanija su za njega bile dva veoma različita entiteta, kojima je pristupao na vrlo različite načine. Ruska inteligencija – koja je činila tu čudesnu dekadu, tako ekstremno obogaćujuću – bila je zapravo tragičan fenomen. Bila je u zanosu, čudesna, ljudski zapanjujuća. Ali nije uspela. Rusko društvo je iznedrilo te divne ljudе koji su bili otvoreni za Zapad, usvojili zapadne filozofije (u mnogim slučajevima izvučene iz nemačke idealističke filozofije, ali i iz drugih) – ali ipak nisu uspeli. Carizam se nije liberalizovao. „Kadeti“, koji bi bili Isajina partija da je ostao u Rusiji – liberali³ – nisu uspeli. A onda ste imali Revoluciju, koja je donela taj strašni lenjinizam, staljinizam i Gulag. Imali ste taj blistavi grad na brdu, ali samo u carstvu ideja.

I imate Britaniju. Isaija nije mnogo uvažavao tradicionalnu britansku filozofiju – Džon Stjuart Mil je druga priča – ali je imao tu čudesnu svest da Britanija nije liberalna zbog svojih mislilaca, već zbog svojih ljudi od akcije, zbog svojih institucija, kulture, liberalne civilizacije. Ona se možda ne može podićiti velikim imenima – nema Žana Žaka Rusoa, ali tu je Lok – ali zato ima liberalnu praksu. Dovodenje to dvoje u vezu, ruskog sna i britanske stvarnosti, podarilo je Isajiji tu neobičnu snagu: govorio je ne baš kao prorok, ali iz dubina ruskog iskustva, a opet sa iskustvom Britanije, koja je inače, i posebno za njega i njegovu porodicu, kao i za mnoge druge Jevreje, bila raj u vreme kada je Rusija, uprkos svim velikim idejama, bila ne raj, nego zatvor. Ta sposobnost za kombinovanje ruske utopije s britanskim trezvenim pragmatizmom bila je nešto sasvim jedinstveno. Isaija je više nego bilo

ko drugi bio u stanju da postigne tu kombinaciju – a da pri tom ne bude previše sistematičan, zato što njegova ideja nije bila izgradnja drugačijeg sistema već pružanje uvida u ruski san, u odnosu na mnogo prizmenije, pragmatičnije i možda dosadno, ali zato vrlo liberalno i slobodno britansko iskustvo.

U jednom zanimljivom odlomku, kada Isaija pokušava da identificuje korene izraelskog iskustva, on ih vidi u ruskoj inteligenciji. U Izraelu je video ostvarenje nekih ruskih ideja: to je bio deo njegove duboke simpatije za Izrael. Možda je Izrael danas drugačiji, ali mislim na očeve i majke koji su osnivali Izrael, na njegovu socijaldemokratsku i libertersku tradiciju. Ono što je u Rusiji završilo kao Gulag, u Izraelu je završilo kao kibuc – ovde previše pojednostavljujem. Kibuc nije izraelska ideja. U *Bibliji* ili *Talmudu* nećete naći ništa o kibucu – ni u *Isajiji I*, niti u *Isajiji II* – ali zato možete citirati Bakunjina, Černiševskog, Hercena i ostale. Uglavnom, na Mediteranu je uspeло ono što nije uspeло na Volgi; i za Isajiju je to bilo veliko dostignuće.

R.: Još jedan dokaz koliko je dobro kada ne morate da počinjete s feudalnom kulturom kao osnovom.

To me podseća na neke ideje koje bih voleo da isprobam. Jedna od stvari koje ljudima uvek pričinjavaju teškoće, kada pokušaju da opišu šta je tačno Isajija radio, jeste što misle da bi on *morao* biti istoričar ideja. To je zato što je i on sam jednom pogrešno rekao da je to bio. A kada bi ga pitali zašto, rekao bi: Vidite, filozofija ume da bude prično dosadna, a problem s filozofijom je u tome što nikada ne znate da li nešto zaista znate, tako da je negde pred kraj života osećao kako zna tek nešto više nego na početku; a sa istorijom je stvar u tome što tu makar imate *informacije*. To je vrlo neisajjevski argument. Nikada nisam mislio da to dobro objašnjava ono što se zaista desilo. Umesto toga, sada želim da vam ponudim nešto što će nas vratiti sa ovih misli na Isajijino jevrejstvo.

Ako se upitamo „Šta je to što čitanje Isajije čini tako čudesnim?“, moj odgovor bi bio da je to osećaj da ste prosto tu, da niste uradili ništa posebno, a vrata se otvaraju. Na njih ulazi jedna živahna figura, koja kaže: „Voleo bih da vam predstavim Makijavelija.“ Pitate: „Ko je to?“ „On je jedan divlji Italijan, našao sam ga u bašti, doveo sam ga ovamo na čaj. On misli to, to i to. Šta vi imate da kažete na to?“ Mislim da se ceo Isajijin metod sastoji u tome: izvlačite za trenutak junake neke rasprave, stavljate ih na tapet i blago gurnete, tako da počnu da izgovaraju – eh, u slučaju Makijavelija, to znači, recimo, dvadeset sedam teorija; od svih tih teorija o Makijaveliju, dvadeset šest je potpuno pogrešno, a dvadeset sedma je Isajina. I vrlo je izvesno da će Isajija reći kako misli to, to i to, a vi ćete ostati bez daha, preplaviće vas bujica ideja, na šta će Isajija onda reći: „I?“ „Šta, 'I'?“, reći ćete. „Dobro, šta vi imate da kažete na sve to?“ Uglavnom, svi oni će stupiti na scenu, a od vas se

očekuje da se u svom odgovoru oslonite na sopstvene resurse.

Svaki put kada bih počeo da sitničarim, izgledalo bi mi da to u stvari nije istorija već neka vrsta biografske rekonstrukcije. Pitamo se: zašto je Isajija izabrao Vika? Nema sumnje da je negde naišao na njega i da ga je nešto privuklo, ali... U svakom slučaju, tu je sada Viko. Šta kaže Viko? „Karakterističan oblik ljudskog poimanja drugih ljudskih bića jeste *fantazija*. To je imaginativna rekonstrukcija onoga što se moralno dešavati u umu nekog drugog.“ Taj metod je uvek rizičan, a opasnost se sastoji u tome da ako imate Isajijin temperament, s tim metodom počinjete da previše ličite na njega. Alan Montefjore mi je jednom, kada sam se spremao da pođem na neko Isajijino predavanje, rekao: „Da li si svestan da kada čitaš svoj esej, zvučiš baš kao Isajija?“ „Ne“, odgovorio sam. „Dobro, uglavnom, kod osobe tvojih godina to zvuči smešno“, rekao je. I onda sam pokušao da prekinem s tim. To *jeste* neka opasnost. Rizik od trbuhozborstva, pošto ste izabrali ljudе koje osećate kao bliske, smatrate ih zaslужnim za vlastite ideje, vraćate ih nazad na scenu i onda... Ali ako se zauzme dovoljno velika distanca, taj metod se može pokazati zapanjujuće dobro. I uvek sam mislio da je taj nesistematični kvalitet, ta strast za pukim krivljenjem perspektive, razlog zašto je *éloge* tako čudesna stvar, jer uspeva da dočara ličnost, intelektualni stil, tako da osnovne crte nekog argumenta postaju možda manje važne od misaonog sklopa i načina argumentacije bilo koje osobe koju ste izabrali. Pomislio sam da bi jedan od razloga zašto je Isajija bio tako dobar u tome mogao istovremeno biti u dve stvari. Iz Rusije dolazi jedan vrlo pametan dečko, on je Rus, u engleskoj srednjoj školi, i on je Jevrejin, u nemilosrdnom anglikanskom školskom okruženju, prema tome – i ma koliko da je postao deo establišmenta – neko ko *posmatra*, kao da kaže samom sebi: „Ko su svi ti čudni ljudi?“ A priča o želji za nečim čemu bi se moglo apsolutno pripadati, iako istinita, izostavlja druge stvari, zbog kojih je sve to u celini delovalo tako dobro, naime, činjenicu da nije potpuno pripadao, zato što je na englesko društvo gledao iz raznih uglova, umesto da je još od svoje treće godine prosto plivao u njemu. Mislim da je jedan od razloga zašto se stiče utisak da je sve što je radio bilo fragmentarno, upravo takav intelektualni temperament, koji prožima sve to.

A.: U redu. Neću reći „ne“. U ovome što ste rekli, izdvojio bih dve stvari. Opis Isajije koji ste upravo dali, koji je tako istinit i živopisan, jeste opis tipičnog jevrejskog *maskila* (prosvetitelja) iz Istočne Evrope, nekoga ko puca od ideja i želi da osvoji svet svih tih ideja koje postoje tamo negde napolju, koji želi da ih učini svojim i podeli sa svojim narodom; i koji uvek oseća: da, tako je, te ideje dolaze spolja, ali mi ih možemo učiniti svojim. To je bila jevrejska *Haskala* (prosvetitelj-

stvo). To nije bilo samo prosvetiteljstvo; bilo je, naravno, deo duha prosvetiteljstva, ali je bilo i vrlo specifično – ljudi jevrejskog porekla hteli su da integriraju svet u svoje jevrejsko nasleđe, u svoje jevrejsko postojanje. To je ono o čemu ste upravo govorili, i to znači vrlo uzbudljivo putovanje.

Isaija je bio u stanju da ideje učini uzbudljivim. Predajemo već godinama i znamo da ponekad, kada držite predavanja o idejama, pogled studenata zna da odluta. Možda se to vama nije dešavalo, ali meni jeste. Zašto? Zato što tu imamo apstrakciju, imamo sisteme, a za svaki sistem mora postojati i neki kontrasistem, i to je zaista zamorno. Isaija je, time što se fokusirao na osobe i skoro vodio dijalog s njima, kao što ste rekli, licem u lice, sa Maki-javelijem, Herderom i Marksom, sa Černiševskim ili Hercenom, zapravo izvodio njihovo unakrsno ispitivanje, ne u stilu KGB-a, već kao za velikom studentskom trpezom: „Dobro, sada mi reci... A sada mi objasni ovo...“ To je stvari činilo uzbudljivim, zato što se bavilo ljudima, njihovim slabostima, njihovim problemima, načinom na koji su gledali na svet i načinima na koje im je svet uzvraćao ili im lupao šamare. I to nije istorija u smislu istorije kraljeva ili samo nekog apstraktног kretanja, već istorija od koje su sačinjene tolike biografije velikih ljudi, malih ljudi, *popolo minuto*, koji su takođe deo istorije. Isaija je tako uspeo da Vika otrgne od zaborava, budući da je pre nego što je počeo da radi na Viku, svega nekolicina ljudi uopšte znala za njega. Tu je bio Edmund Vilson, koji spominje Vika. Ali Isaija je od Vika napravio ako ne domaću reč, onda deo moderniteta. Bio je premoderan, na prilično sholastički način, i nije živeo u nekoj od prestonica moderniteta, već negde u Napulju; a ko je u to vreme mario za Napulj? Ali on je označio prelazak iz premodernog u moderno; sa sobom je nosio celokupno klasično obrazovanje i nasleđe, ali je otvorio prozor ka novom svetu. I kada je Viko otvorio taj novi svet za Isaiju, istočno-evropski *maskil* u njemu se oglasio, zato što je upravo to bio prozor kroz koji je Isaija gledao; i ne samo da je otvorio prozor, već je i sam postao prozor za mnoge od nas koji smo bili njegovi učenici, kao i za mnoge druge koji su bili njegovi slušaoci.

R.: Druga stvar koja me je kod njega uvek oduševljava bila je izuzetni egalitarizam, koji je prožimao sve što je napisao. Ne mislim, naravno, na egalitarizam u ekonomskom smislu, iako je ranije, kao i većina ljudi, rekao bih, bio spremniji da žrtvuje određeni obim ekonomskih i drugih sloboda u korist veće jednakosti; ali njegov entuzijazam za tu ideju je u kasnijim godinama prilično splasnuo. Mislim na intelektualni egalitarizam. Na tim stranicama nikada ne istupa kao autoritet. To je manje ili više zanimljivo, duboko ili živopisno, ali ideja o rečenici koja počinje sa: „Kao što je Kant dokazao...“ vrlo je neisajjevska. To je ono što je za studente bilo tako čudesno.

A.: Nikada nije govorio *ex cathedra*, ni svojim studentima, niti figurama koje je analizirao. Ovde bih mogao da izrekнем i ličnu pohvalu Isaiji. Kada sam radio na svojoj knjizi o Karlu Marksу⁴, jedna od knjiga koje sam čitao bila je, naravno, Isajina kratka i predivna biografija. Tada sam bio postdiplomac i upoznao sam Isaiju tokom njegovih poseta Izraelu. Moja žena Dvora i ja smo bili ovde u Londonu, u LSE (The London School of Economics and Political Science). Počeo sam da čitam o Marksу, i to je bilo vreme kada su otkriveni Marksovi ekonomsko-filosofski rukopisi iz 1844., o kojima se tada po prvi put raspravljalo. Odjednom sam otkrio Marksovу stranu koja mi je bila potpuno nepoznata, kao što je bila nepoznata i Isaiji, i to je izmenilo sliku o Marksу koju je izneo Isaija. Kod Marksa sam pronašao mnogo više filozofskih, humanističkih elemenata, nego što ih je on video. S vremenom na vreme, pošto me je poznavao i preko mog učitelja Jakoba Talmona, Isaija bi me pitao: „Kako ide vaš rad?“ Bio sam vrlo sramežljiv – ipak je to bio Isaija Berlin, a ja samo postdiplomac – ali rekao sam mu: „Što više čitam, sve više mislim da stvari stoje drugačije nego što su prikazane u vašoj knjizi.“ Rekao je: „Dobro, recite mi?“ I onda sam mu objasnio, a on je rekao: „To je u redu, samo napred, verovatno ste u pravu; pogrešio sam“ – to nećete čuti od mnogih učitelja. Za mene je to bio primer – nisam siguran da sam ostao na njegovoj visini – kako bi se trebalo ponašati u republici ideja. Morao bi postojati egalitarizam, bez *ex cathedra*, bez *autoriteta* – ne samo zato što morate dovoditi u pitanje autoritet iz principa, već zato što smo svi jednaki, zato što svi radimo u istom rudniku soli. Isaija vam je pružao to zanosno i oslobađajuće osećanje.

R.: Mislim da se to dobro slagalo s njegovom fascinacijom osobama mislilaca, zato što je njegov ego retko dolazio u pitanje. To je bilo isto kao da kažemo: „Karle, voleo bih da upoznaš ovog bistrog, mladog čoveka, Šlomoa, koji bi voleo da ti postavi neka pitanja.“ Bilo je to kao da vodi tu zadržljujuću debatu za okruglim stolom, na nekoj zabavi, na koju bi počeli da pristižu gosti sa svih strana i iz svih vremena; a cena tog ručka ili večere bila bi da se nešto kaže, da se ima neko interesantno pitanje. Ima već pedeset godina kako sam rekao – kao vrlo nadobudni student druge godine: „Da li ste sasvim sigurni da je ono što ste upravo rekli o Sen Simonu tačno?“ „Vrlo verovatno ne, vrlo verovatno ne. Izvolite na ručak.“ I tako sam prevadio svoj put od Ispitnog centra do Koledža Svih Svetih, zavalio se u školsku klupu, jeo svoj ručak, ali i bio neko kome se obraćaju kao nekome ko bi zaista mogao razumeti ono što mu se govorи. To je bilo uzbudljivo; bili ste tretirani ne samo kao neko kome je dopušteno da postavlja pitanja, već i ko bi mogao da shvati neke od odgovora.

A.: U tom pogledu Isaija je, za mnoge od nas, bio rabin a da se nije ponašao rabinski; za tako nešto je potrebna određena intelektualna građa.

R.: Tako je. Krv i vatra su se povukli. Jedan od Isajijinih eseja je preživeo. Koji biste vi voleli da vidite kao takav?

A.: Mislim onaj o Dizraeliju i Marksu, zato što obuhvata razne strane njegovog načina pisanja. A šta vi mislite?

R.: Mislim da bi to bio esej o Hercenu iz *Čudesne dekade*. Isaija je bio impresioniran razgovorom između Dostojevskog i Hercena, koji Dostojevski navodi u svom *Dnevniku pisca* (1873–1881). Dostojevski je rekao Hercenu kako je ono što ga je fasciniralo u knjizi *S druge obale*⁵ bilo to što njegov protivnik nije bio čovek od slame već zadivljujući sagovornik, koji je znao da ga satera u tesnac. Hercen je na to odgovorio: „Da, naravno, ali cela stvar i jeste u tome.“ To je ono od čega je Isaija pošao: velika je stvar to što se morate strasno zanimati za svoj projekat. Ako bih izgubio sve ostalo, to je ono što bih voleo da, s vremena na vreme, ponovo pročitam, kao nadahnuće – ako mogu tako da kažem, to je ono zbog čega nam je još uvek stalo i ono o čemu i dalje razmišljamo.

A.: Slažem se.

„Isaiah the Jew: Shlomo Avineri in conversation with Alan Ryan“, *The Book of Isaiah: Personal Impressions of Isaiah Berlin*, ed. Henry Hardy, Boydell & Brewer Ltd, Woodbridge, 2013 (2009), str. 157–168. – Transkript rasprave koja se vodila tokom Nedelje jevrejske knjige (Jewish Book Week), u Londonu, 25. II 2008.

Preveo sa engleskog Alekса Goljanin

Šlomo Avineri je bio profesor političkih nauka na Univerzitetu u Jerusalimu 1933-2023.

1 Shlomo Avineri, „A Jew and a Gentleman“, *The One and the Many: Reading Isaiah Berlin*, ed. George Crowder i Henry Hardy, Prometheus Books, 2007, str. 75–94. *Prim. prev.*

2 Isaiah Berlin, *A Marvellous Decade, 1838–1848: The Birth of the Russian Intelligentsia*, 1955–1956.

3 Ustavotvorno-demokratska partija, Konstitucionno-demokratičeska partija, 1905–1917. – *Prim. prev.*

4 Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, 1968.

5 Op. cit., videti f. 6 iz eseja *Evropsko jedinstvo i nje-gove mene*. – *Prim. prev.*

Časopis Gradac br. 203, 204, 205. 2016 – 2017.

Rusija izdala poternicu za rusko-američkom novinarkom Mašom Gesen

Ruska policija stavila je na poternicu istaknutu rusko-američku novinarku i spisateljicu Mašu Gesen nakon što je protiv nje podigla optužnicu za širenje lažnih informacija o ruskoj vojsci.

To je najnoviji korak u nemilosrdnom obračunu Kremlja sa političkim protivnicima u Rusiji koji se intenzivirao otkako je ta zemlja 24. februara 2022. napala Ukrajinu i okupirala delove njene teritorije. Nezavisna ruska novinska kuća Medijazona prva je danas izvestila da se Gesenova pojavila na onlajn listi traženih osoba ruskog ministarstva unutrašnjih poslova.

Asošejted pres je potvrđio autentičnost informacije, ali se sa sajta ministarstva ne vidi kada je tačno Gesen stavljena na listu.

Ruski mediji izvestili su prošlog meseca da je krivični postupak protiv Gesen, nagrađivane spisateljice i otvorene kritičarke predsednika države Vladimira Putina, pokrenut zbog intervjua koji je onda dala istaknutom ruskom novinaru Juriju Dudi.

U intervjuu, koji je objavljen na Jutjubu u septembru 2022. i od tada je pregledan više od 6,5 miliona puta, njih dvoje su, između ostalog, govorili o zverstvima ruskih oružanih snaga u Buči, ukrajinskom gradu u blizini Kijeva koji su kratko okupirale ruske snage.

Nakon što su ga ukrajinske trupe ponovo zauzele, pronašle su tela muškaraca, žena i dece na ulicama, u dvorištima i kućama, kao i u masovnim grobnicama. Na nekim telima bilo je tragova mučenja.

Ruski zvaničnici oštro poriču da su njihove snage odgovorne za taj masakr i gonile su brojne ruske javne ličnosti zbog toga što govore o Buči. Mnogi od njih su dobili duge zatvorske kazne.

Gesen ima dvojno rusko i američko državljanstvo i živi u SAD.

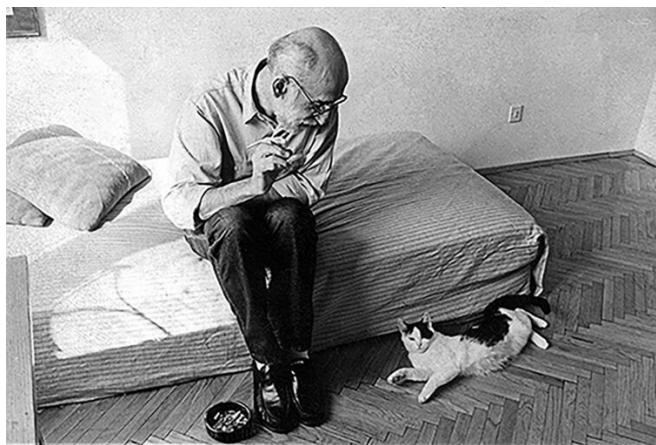
Beta 8.12.2023.

Maša Gesen
David Levenson/Getty Images

Miloš Čolić

Branko Vučićević Tih čovek srpske kulture Radio je u sobi koja je ličila na zatvorsku ćeliju

Niski asketski krevet, "To je gotovo bilo kao zatvorska ćelija (Karpo Godina)

Foto: Goranka Matić

U sistemu vrednosti, u kome je sama vrednost prestala da bude dovoljna, nije nudio "ono s čim možeš da prođeš". Za Želimira Žilnika bio je najbolji jugoslovenski filmski kritičar. Pre nego što je to postao, kao dete gledao je, za vreme Kraljevine Jugoslavije, "Snežanu i sedam patuljaka". "Pojavila se veštica, kotrlja neki kamen, stravično - ja se upiškim". Bilo je njegovo prvo filmsko iskustvo.

Komunizam me nije sprečio da uradim bilo šta u životu. Ako to nisam uradio, to je samo zasluga moje nesposobnosti, a ne komunizma – rekao je jednom prilikom Branko Vučićević.

Ko je Branko Vučićević, čovek koga biste, da ga prvi put vidite, najduže pamtili, baš kao i ja od kasnih šezdesetih, iz Ulice Prvog maja, danas Resavske. Tada je svraćao do Ratka Ilića, televizijskog reditelja i zeta ambasadora i direktora "Politike" Danila Purića?

Sa knjigom bez nje

Branko Vučićević jedan je od najosobenijih stvaralačkih ličnosti srpske i jugoslovenske kulture u drugoj polovini dvadesetog veka. Ko-scenarista, filmski i likovni kritičar, dizajner, sjajan prevo-

dilac, dugujemo mu, između ostalog, sjajan prevod "Lolite" Vladimira Nabokova – pojašnjava filmski kritičar Miroslav Stojanović.

Sami naslovi prevedenih knjiga ukazuju na mnogostruko interesovanje, radoznale i svestrane ličnosti. Od, dugo je pamtim, Bilingtonove "Ikone i sekire" do "Naučne teorije kulture" Malinovskog, "Staklenog zvona" Silvije Plat ili Vonegatove "Klanice pet", objavljene u ediciji FEST – romani. Tu je i "Istorijske filozofije" kao i "Novi doživljaji Toma Sojera", ali i "Zen-budizam i psihohanaliza", uz druge, brojne prevode knjiga o filmu.

Rani radovi (1969) Branko Vučićević, Želimir Žilnik i Karpo Godina (Sabrana dela Branka Vučićevića FCS) Foto: Andrey Popović

Tolike knjige prevedene i pročitane, a bez njih u stanu. Prilikom snimanja jedne televizijske emisije Dragan Babić je uočio da u Vučićevićevom stanu nije bilo nijedne knjige. Samo rečnici. Želimir Žilnik je to objasnio činjenicom da je Vučićević knjige delio prijateljima. "Kaže, ja sam ovu pročitao, evo da ti dam. I ne moraš da vratiš", sećao se Žilnik.

Između dve, nalik na molerske, kozje noge nalažila se daska. Na njoj pisača mašina, iza rečnici, a na belim zidovima sličice rajsnađlama pribodene, koje su ga u tom momentu zanimale i inspirisale. Tu odmah je i niski asketski krevet, jogi takoreći uz zid.

"To je gotovo bilo kao zatvorska ćelija. Tu pored je naravno i jedna maca uz njega. To je bio njegov ambijent za stvaranje", opisivao je Karpo Aćimović Godina "sobu s pogledom" scenariste tri njegova filma: "Splav meduze", "Veštački raj", "Benzamin u Moskvi".

Sećajući se svojih filmskih početaka Vučićević navodi da je u jednom trenutku skupio hrabrost i počeo da se bavi onim što je u to vreme možda najviše voleo, a to je bilo film. Najpre je bio asistent Dušanu Makavejevu na dva filma – "Nevinost bez zaštite" i "Ljubavni slučaj službenice PTT" – "a onda sam raširio krila i napisao nekoliko scenarija".

Sa Makom u penthausu

„Makavejev me je neke '76 poveo u Ameriku „kao svoju pratile“, kaže Vučićević. Živeli su vrlo otmeno. Penthaus na Park Aveniji nekog bogatog Srbina. Imao je mnogo soba i televizor u kuhinji. „Radio sam nešto i odjednom čuo da Makavejev više kao da mu je neko zabio nož u leđa. Odem da vidim, a on mi pokazuje na ekran: Pogledaj ‘Rani radovi’ (film Želimira Žilnika po scenariju Vučićevića, u kome je on bio i asistent reditelja). Za tih deset dana ne znam koliko američkih TV stanica prikazivani su ‘Rani radovi’.“

Vučićević je bio čovek velikog eruditskog polja, bez kojeg je razdoblje „novog“ filma nezamislivo. Bliski saradnik Dušana Makavejeva, Bate Čengića, Želimira Žilnika, Karpa Godine. Vučićević je bio kreativna motorika svih avangadnih stremljenja srpskog filma, i jedan od najzaslužnijih što je srpski film imao tako zapaženo mesto u bujanju evropskih i svetskih filmskih pokreta šezdesetih i sedamdesetih godina – objašnjava Miroljub Stojanović, urednik Izdavačke delatnosti Filmskog centra Srbije, koji je objavio Sabrana Vučićevićeva dela u pet knjiga.

Među njima i prepiska sa Borom Ćosićem, Dušanom Makavejevom, Dejanom Kršićem, Dušanom Otaševićem, Franosa Trifoom... Poznati francuski reditelj, scenarist glumac davne 1958. godine prenosi uverenje da filmski stvaralač samo između svoje dvanaeste i dvadeset i pete može da pruži ono što je najčistije u njemu. Trifo je „prestaro“. Tada je već imao 26 godina da bi 1959. debitovao sa „400 udaraca“.

Zaboravljeni istorija: Kako su Peđa "Isus" i "Lepenci" dočekali Đinu Lolobrigidu

Bez muvanja i prevare

Svakom pametnom čoveku delovao je kao čovek sigurnih kriterijuma, sigurnog ukusa. Apsolutno lišen bilo kakvih kompromisa, muvanja, prevare, koji ono što kaže i predloži definitivno prethodno istraženo i promišljeno. Bio je interesantan miks s jedne strane inovatora i anarhističkog duha, a sa druge nekog švajcarskog sata koji je

uspevao da sve stavi između korica, smatra Želimir Žilnik. Za Karpa Aćimovića Godinu Vučićević je bio čovek na koga si mogao da se osloniš: „Prvi je ustao i uz sve što je uradio, zadnja kontrola je uvek bila njegova. Da li je šminka u redu, da li je kostim u redu...“

Najviše mu je kod Srba, kako sam negde pročitao, smetalo što se „stalno prave blesavi“, premda je i on katkad pokazivao izvesne znake, mahom pravdajući ih „vlastitom zaboravnošću“ i „lošim pamćenjem“. Pa i onim, da recimo nije mogao da se seti da li je 3. maja '68 pored njega zaista stajao Žika Pavlović, što Pavlović na više mesta navodi u „Ispljuvku punom krvi“. Rečeni dvojac Tomislav Peternek „overio“ je fotoaparatom na „licu mesta“, tokom studentskog protesta. Ali, Vučićević nije zaboravio da je zajedno sa Bogdanom Tirkanićem bio snimatelj zvuka „Lipanjskih gibanja“, Žilnikovog dokumentarnog filma.

Duhovit, neretko sklon autoironiji kaže: „Čak i ja, taj povremeni marginalni radnik u kinematografiji, doživeo sam da mi neko piše. ‘Hajde bre izbací nešto iz fioke’ – a ja moram da objašnjavam da nemam fioku. A i kada bi je imao, takođe nema ništa u njoj. Nema fioke, ali ipak stoji. Odnesem u televiziju (Beograd). Hajde da uradi neko, ako hoćete. Neka to rade ona dvojica Bucko (Boris Miljković) i Tucko (Branimir Dimitrijević) i tako je stvar krenula“, piše Vučićević.

Bio je to scenarijo „Šumanović – komedija umetnika“, između kozjih nogu, jedna od 20 najboljih drama TV Beograd, kao i jedan od najuspelijih eksperimenata Dramskog programa iste televizije.

Branko Vučićević je preminuo 2016. u 82. godinu u gradu u kome je rođen – Beogradu. Nije jedini oslonac srpske kulture iz tog neupadljivog reda tihih, kreativnih, svestranih i neumornih.

Za Miroljuba Stojanovića i Žiku Bogdanović je bio jedan od takvih renesansnih ličnosti. „Bio je i ostao jedan od najbriljantnijih filmskih kritičara koje smo ikada imali, čovek ogromnog obrazovanja, neponovljive kreativne energije. Kompetentan podjednako za džez i strip, pisac potcenjenih romana, čovek koji je vredno radio od jutra do mraka, do poslednjeg dana svog života. Srpska kultura mu se nikada nije odužila za ono za šta bi ga u svetu veličali kao nacionalni ponos“.

Nova.rs, kultura, 21. maj 2023.

Žika Bogdanović

NAGRAĐENI RADOVI na 67. NAGRADNOM KONKURSU SAVEZA JO SRBIJE

Savez jevrejskih opština Srbije objavljuje da je 67. nagradni konkurs Saveza za rade sa jevrejskom temom za 2023. godinu, zaključen izborom žirija na sastanku od 9. decembra 2023. godine.

Ziri u sastavu prof. dr Milan Ristović, istoričar, dr Slobodanka Peković, istoričarka književnosti i Vladimir Arsenić, magistar komparativne književnosti i bibliotekarstva, odlučili su da dodelje nagrade sledećim radovima i autorima:

- Prva nagrada „Ženi Lebl“ – nije dodeljena
  - Druga nagrada dodeljena je za rad pod naslovom: MUZIČKI UMETNICI STRADALI U HOLOKAUSTU NA TERITORIJI OKUPIRANE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE, autorka **Jasmina Janković**, iz Beograda.
  - Treća nagrada dodeljena je za rad pod naslovom: ŠTO ČINI TOTALITARNA DRŽAVA OD ČOVJEKA: PERSPEKTIVE DJELOVANJA IZMEĐU KONFORMIZMA I OTPORA, autorka **Anna Maria Grünfelder**, iz Zagreba.
  - Nagrada OTKUP dodeljena je za sledeća tri rada:
1. REČNIK JEVREJSKIH IMENA I SINONIMA: ILI DOKLE SU ME DOVELA SVA TA JEVREJSKA IMENA, autor **Aleksandar Kerenji**, iz Novog Sada.
2.THE WONDERFUL WORLD: MORISOV KUZEN, autor **Vladimir Todorović**, iz Novog Sada.
3. KADIŠ ZA SARAJEVO (zbirka pesama), autor **Marko Bačanović**, iz Varšave.
- Čestitamo autorima nagrađenih radova, kao i članovima žirija na njihovom radu i odabiru ovih radova.
Aron Albahar

U ovom broju

- Boris Havel: *Desetljeća krvavih ratova u Izraelu*
Basam Tavil: *Palestinci*
Abdul Hadi Palazzi: *Jevrejsko-muslimanski dijalog i pitanje Jerusalima*
Dejan Petrović: *Priča o novosadskim Jevrejima*
Ivan Ninić: *Kako sam preživeo raciju*
*** *Nova knjiga Predraga Fincija*
Jasna Šamić: *O pjesmi Predraga Fincija "Pogled kroz prozor"*
Ranko Pavlović: *Pročitao sam, preporučujem i vama*
Šlomo Avineri /Alanom Rajanom: *Isajia Jevrejin*
****Rusija izdala poternicu za Mašom Gesen*
Miloš Čolić: *Branko Vučićević*
Aron Albahari: *NAGRAĐENI RADOVI na 67. NAGRADNOM KONKURSU SJOS*

Alia Mundi

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/alamundi>

Ne zaboravite da otvorite
www.makabijada.com

http://balkansehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznaće
Redakcija - Ivan L Ninić
Adresa: Shlomo Hamelech 6/214226803
Netanya, Israel
Telefon: +972 9 882 6114
e-mail: ninic@bezeqint.net
<https://listzaradoznaće.wixsite.com/lamed>

Logo Lameda je rad slikarke Simonide Perice Uth iz Vašingtona